

TEOL INFORMATION

Nr. 58 september 2018

Siden sidst
KIRSTEN BUSCH NIELSEN

Hvad siger korsteologen, når hun siger, hvad sagen er?
I anledning af 500-året for Luthers Heidelbergteser
CARSTEN PALLESEN

Trediveårskrigen (1618-1648)
SVEN RUNE HAVSTEEN

Indholdsfortegnelse

Siden sidst af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen	3
Mr. Praktisk Teologi sender stafetten videre af professor, lic.theol. Niels Henrik Gregersen	6
Afsked med Bent Flemming Nielsen af lektor, ph.d. Christine Svinth-Værge Pøder	10
Trediveårskrigen (1618-1648) af lektor, ph.d. Sven Rune Havsteen	14
Hvad siger korsteologen, når hun siger, hvad sagen er? I anledning af 500-året for Luthers Heidelbergteser af lektor dr.theol. Carsten Pallesen	18
Teologiuddannelsen anno 2018 af studienævnformand, lektor, ph.d. Iben Damgaard og prodekan, studieleder, lektor, dr.theol. Carsten Selch Jensen	23
Kampen om den vilde natur i Afrika af ph.d.-stipendiat, cand.scient. Jacob Worsøe	26
What Money <i>Can</i> Buy – status ved afslutningen af projektet af postdoc, teologisk konsulent, ph.d. Karen Marie Leth-Nissen	30
Hvad er det evangelisk-lutherske i liturgi og ritual? Refleksioner fra arbejdsgruppen om dåb og nadver af faglig sekretær, ph.d. Nete Helene Enggaard	34
Autoritet i Qumran – gennem hukommelse, forandring og stabilitet af ph.d.-stipendiat, cand.theol. Melissa Sayyad Bach	38
Teologisk efter- og videreuddannelse anno 2018: Om frugtbare forstyrrelser, masters og den frie ånd af lektor, ph.d., formand for Det Teologiske Fakultets efter-og videreuddannelses- udvalg Marlene Ringgaard Lorensen	42
Kalender ved Pia Christensen	46
Publikationer fra Det Teologiske Fakultet	52

TEOL-information udgives af Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, og udkommer to gange årligt, i februar og september. TEOL-information distribueres gratis til udvalgte offentlige og kirkelige institutioner samt til indenlandske universiteter, gymnasier, hovedbiblioteker og pressen. Bladet kan rekvireres ved henvendelse til Kim Petersen på tlf. 35 32 36 67 eller på e-mail: kpe@teol.ku.dk.

Meninger, der tilkendes gives i TEOL-information, gengiver de enkelte forfatteres synspunkter og er ikke nødvendigvis udtryk for redaktionens holdning.

Ansvarshavende redaktør: Dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen.

Redaktion: Lektor, ph.d. Christine Svinth-Værgø Pøder.

Layout og sats: Specialtrykkeriet Arco.

Tryk: Specialtrykkeriet Arco. *Oplag:* 3.400.

Artikler, der offentliggøres i TEOL-information, kan citeres med angivelse af kilde.

Forsidebillede: Studenteroprør på KU

Lars Hansen/Ritzau Scanpix

Det Teologiske Fakultet
Karen Blixens Plads 16
2300 København S
Tlf.: 35 32 36 08
www.teol.ku.dk

Siden sidst

Af dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen

De historiske forbindelser mellem begivenheden på det ikoniske fotografi på forsiden og Det Teologiske Fakultet er der endnu ingen, der har udforsket til bunds. En flyer med

manuskriptet til den tale, som psykologistuderende Finn Ejnar Madsen gik på talerstolen med under universitetets årsfest den 21. november 1968, landede kort efter på Teologisk Laboratorium. Den er afbildet i det festskrift, som Det Teologiske Fagråd tog initiativ til ved sit hundredårsjubilæum i 2012, som eksempel på, at studenteroprøret også nåede teologi.

Tendensen i beretningerne om teologi i 1968, hvoraf nogle findes i jubilæumsbogen, andre i interviews fra i år om studenteroprørets 50 år, er, at tingene ikke gik ubemærket hen i Købmagergade, men at bølgerne omvendt ikke ligefrem gik højt. Teologerne havde i nogle år frem til foråret 1968 forhandlet ny studieordning med fakultetet i Århus, og i maj stod det klart, at man ikke kunne nå til enighed. Det Teologiske Fakultet i København udskød så den vistnok af mange ønskede ændring

med henvisning til, at man forventede, at styrelsesreglerne ville blive lagt om. Dette skete med styrelsesloven af 1970, der gav studerende og på undervisersiden andre end professorer indflydelse på indretningen af studierne. Studienævnene var født. Deres historie knytter sig således til 1968. Ved Det Teologiske Fakultet havde man allerede i nogle år haft et rådgivende organ med studenterdeltagelse, men et valgt studienævn med reel og formel indflydelse var først på plads fra januar 1973. Hvordan Studienævnet for Teologi løste sin første store opgave med det, der kom til at hedde 1975-ordningen, kan man læse mere om i *Københavns Universitets historie 1479-1979: Det Teologiske Fakultet* (bind 5).

Styrelsesloven blev omstridt. De kollegiale og demokratiske elementer blev i vidt omfang afviklet med Universitetsloven af 2003, der i stedet indførte bestemmelser om ansatte ledere. Men reglerne om studienævnene forblev omtrent uændrede og er det stadig. En ny rapport, *Universitetsuddannelser til fremtiden*, fra et udvalg under Uddannelses- og Forskningsministeriet har for nylig afgivet 37 anbefalinger. En af dem er forslaget om en skarpere afgrænsning af studienævnenes

kompetence. Det har foreløbig ikke vundet megen tilslutning – men ligger altså nu sammen med de øvrige forslag på den stadig nyslåede minister, Tommy Ahlers', bord. Eksempler på, hvordan Studienævnet for Teologi for tiden arbejder med den stadige vedligeholdelse af uddannelserne, kan man læse om i en artikel nedenfor. Ved Det Teologiske Fakultet har gennem det seneste år også Studienævnet for Afrikastudiet haft travlt. En større reform af studieordningen for kandidatuddannelsen i Afrikastudier er gennemført.

Siden sidst har Det Teologiske Fakultet gennemført en omfattende forskningsevaluering. Det var Københavns Universitets egen beslutning, truffet i 2015, at foretage et eftersyn af forskningen ved alle institutter og fakulteter for også derigennem at sikre et godt grundlag for at udvikle og fremme forskning af høj kvalitet. Til evalueringsformen er der hentet inspiration fra udlandet, men den er i sin konkrete tilrettelæggelse universitetets egen. På Det Teologiske Fakultet kan vi kun være tilfredse med det internationale panels konklusion. Den siger bl.a., at fakultetet “successfully [has] combined traditional and contemporary as well as local and international aspects in its research output. It has an excellent record in terms of research publications but also a strong ability to attract external funding”. De råd og anbefalinger, som panelet har givet på baggrund af sine vurderinger, og som vedrører forskellige sider af forskningsaktiviteterne, er vi i gang med at bearbejde. Opfølgningen tager vi fat på fra efteråret, hvor også fakultetets nye strategi, der er en del af *Københavns Strategi 2023: Talent og samarbejde*, bliver færdig.

Fire ganske forskellige ph.d.-afhandlinger førte i forårssemesteret til, at forfatterne modtog ph.d.-graden: Hannah Elliott for *Anticipating Plots: (Re)Making Property, Futures and Town at the Gateway to Kenya's 'New Frontier'*, Karen Marie Leth-Nissen for *Churching Alone: A Study of the Danish Folk Church at Organizational, Individual and Societal Levels*, Martin Ravn for “*Ubi verbum, ibi trinitas*”. *En systematisk-teologisk studie i Martin Luthers treenighedstænkning* og Kasper Sigiesmund for *Studies in the Hebrew Verbal System: Hebrew as a System of Relative Tense and the Origins and Development of the Classical Consecutive Forms*. Afhandlingerne repræsenterer hver især et centralt felt på de fagområder og discipliner, inden for hvilke de fire har taget deres forskeruddannelse. Tilsammen vidner de om bredden i fakultetets forskning – en bredde, der i sagens natur genfindes også i uddannelserne. Tillykke ønsker vi ph.d.'erne ved dimissionsfesten fredag den 2. november, hvortil også bachelorer, kandidater og masteruddannede inviteres med deres familier.

I 2017 var antallet af kandidater usædvanlig højt. Vi gør, hvad vi kan, både for at øge og for at forudsige antallet, dette af hensyn til aftagerne, der efterspørger teologiske kandidater, såvel som af hensyn til fakultetet selv. Vi ser gerne en så god udnyttelse som muligt af det antal studiepladser, vi råder over. Gennem de senere år er de studerende – og det skal man ikke *kun* skal glæde sig over – blevet mere effektive og gennemfører i højere grad end tidligere studierne i den takt, som studieordningerne tilsiger. Men selvfølgelig og lykkeligtvis er de studerendes adfærd ikke komplet forudsigelig. Det kan være faglig

nysgerrighed på et bestemt område, rejse-lyst eller personlige forhold, der sætter en studerende ud af den reglementerede kurs for en tid. Det skal der være plads til. Det er ingen hemmelighed, at vi fra Det Teologiske Fakultet gerne så, at uddannelses-systemet igen i højere grad gav den plads.

I sommerens løb har vi taget afsked med to medarbejdere, der begge har spillet en vigtig rolle for forskning og uddannelse og i det kollegiale samarbejde, i perioder sågar i samme fag. Det Teologiske Fakultet siger lektor Hans Raun Iversen og professor Bent Flemming Nielsen hjertelig tak for en omfattende og inspirerende indsats. Professor Niels Henrik Gregersen og lektor Christine Pøder har skrevet portrætartiklerne om de to. Her i efteråret træder professor Lauge Nielsen tilbage for at gå på pension. Ham tager vi afsked med og siger tak til ved en offentlig forelæsning fredag den 26. oktober om *Kejseren, kommandøren og kunstneren. Tradition og fornyelse i kirken historie*. Et afskedsportræt vil følge i februarnummeret.

Fra 1. september suppleres den faste videnskabelige stab med Dr. Florian Wöller, der kommer fra en forskerstilling ved universitetet i München, og som fremover skal være lektor i kirkehistorie. Florian Wöller er specialist i den tidlige og i middelalderens kirke- og teologihistorie, og det ligger i ansættelsen, at han foruden at indgå i forskning og undervisning ved Afdeling for Kirkehistorie ud fra sit faglige perspektiv skal bidrage til forskningen ved Danmarks Grundforskningsfonds Centre for Privacy Studies, der huses ved Det Teologiske Fakultet. Ved dette center er der siden sidst blevet ansat en række nye medarbejdere i

to- eller flerårige postdoc-ansættelser: Anna Becker, Michaël Green, Pernille Ulla Knudsen, Lars Nørgaard og Natálie de Silva Perez. Centeret har også ansat to ph.d.-studerende. Det ser ud til, at fakultetet i år får en større tilgang til ph.d.-skolen end længe. Vi venter ved årets udgang at have indskrevet i alt ni nye ph.d.-studerende. På fakultetets vegne siger jeg velkommen og god arbejdslyst til alle nytilkomne.

Man kan ikke måle størrelsen af et jubilæum. I fjor fejredes reformationsjubilæet – og i år er det 500 år siden, at Martin Luthers Heidelbergteser blev til. Om det er et “større” eller “mindre” jubilæum end for eksempel studenteroprørets halvtreds år, kan vi lade ligge. Men at tæseerne fortjente en artikel, var vi ikke i tvivl om, da vi planlagde dette nummer af TEOL-information. I “Banging in the nails” perspektiverer lektor Carsten Pallesen således Heidelbergteserne ud fra deres teologiske og filosofiske virkningshistorie. Hæftet kaster desuden lys over endnu et vigtigt år i den europæiske historie. Lektor Sven Rune Havsteen har fra en teologisk synsvinkel skrevet om tredive-årskrigen, en europæisk storkonflikt med politisk og religiøs baggrund, der brød ud i 1618, for 400 år siden.

Læs på følgende sider mere om, hvad fakultetets forskere arbejder med, og kom også gerne på besøg ved et af de mange faglige og formidlende arrangementer, som fakultetet indbyder til. Et udpluk er aftrykt i kalenderen på de sidste sider. Den opdaterede liste finder man i kalenderen på www.teol.ku.dk eller via opslag i Facebook.

Det Teologiske Fakultet byder alle velkommen til efterårssemesteret 2018.

Mr. Praktisk Teologi sender stafetten videre

Af professor, lic.theol. Niels Henrik Gregersen

Den 22. juni 2018 holdt Hans Raun Iversen sin afskedsforelæsning for Det Teologiske Fakultet med titlen "Folkekirken mellem samfundskirke og kirkekirke". Det skete i et

overfyldt Søren Kierkegaard Auditorium blot fem dage, før han fyldte 70 år.

Hans Raun Iversen kendte sin besøgstid og efterlod sig det, man i juraen kalder et beskikket bo. Grundbogen *Ny Praktisk Teologi: Kristendommen, den enkelte og kirken* udkom på selve afskedsdagen. Den er på 490 sider og tager tråden op fra lærebogen *Praktisk Teologi*, som Hans skrev sammen med Eberhard Harbsmeier i 1995, og som minsandten også er lige præcis 490 sider lang. Mindre kan åbenbart ikke gøre det.

Mr. Praktisk Teologi i Danmark

Hans Raun Iversens betydning for den praktiske teologi i Danmark kan vanskeligt overvurderes, og hans indsats er ligeledes højt værdsat i udlandet. I 2012 modtog han således den teologiske æresdoktorgrad fra Uppsala Universitet.

Som fag var den praktiske teologi allerede etableret i Danmark med Christian Thodbergs ansættelse på søsterfakultetet i Aarhus 1973 og med Mogens Lindhardt ditto på Københavns Universitet 1976. Men da Hans Raun Iversen kom til som lektor i praktisk teologi i 1982, begyndte nye samarbejdsformer at afdgne sig. Fra 1989 blev Praktisk Teologi et obligatorisk fag i de teologiske uddannelser. Her fik samspillet med først Eberhard Harbsmeier og siden Bent Flemming Nielsen stor betydning for fagets udvikling herhjemme.

Hans Raun Iversen er en forskertype, der fylder noget, alene fordi han så produktiv. Men han har også altid evnet at bringe folk sammen om fælles projekter. Sammen med den adjungerede professor i kirkehistorie, Peter Balslev-Clausen, kunne han således i 2014 udgive *Salmesang. Grundbog i Hymnologi* på Vajsenhusets Forlag. Også på andre måder har han formået at skabe rum omkring sig. I sin tid som lektor har han været vejleder for ikke mindre end 16 afsluttede ph.d.-afhandlinger, og det er fakultetsrekord. Men han har altid vidst, at han ikke stod alene om den praktiske teologi.

Selv dækker Hans Raun Iversen betydelige dele af den praktiske teologi med kirkekundskab, kirkesyn og kirkesociologi i centrum, mens det var kollegaerne, der primært tog sig af homiletik og liturgik, sjælesorg og religionspædagogik. Til gengæld har han flittigt citeret sine kollegaers arbejder i sine egne artikler og bøger. Det er således karakteristisk for *Ny praktisk teologi*, at den sender stafetten videre til den yngre generation af praktiske teologer, alt imens han selv syntetiserer kollegaers, præsters og studenter arbejder, aldeles usnobbet og uden at gøre forskel på folk.

Fagkritikkens feltmarskal

Hans Raun Iversen kom til Københavns Universitet efter at have været kandidat- og seniorstipendat ved Det Teologiske Fakultet i Aarhus 1974-82 og med et længere ophold på det sociologiske institut i Dar-es-salaam (Tanzania) i 1977-78.

Allerede i Aarhus-tiden var han et kendt navn som foregangsmand for den aarhusianske fagkritik. Fagkritikgruppen udgav i 1974 den omstridte bog *Teologi og Samfund: Bidrag til kritikken af den borgerlige teologi*. Bogen var helt i tidens ånd et resultat af et samarbejde blandt de studerende – og var dertil både kritisk og frygtløs. For mange blev bogen en øjenåbner, samtidig med at den gav et blåt øje til den herskende teologi, hvad enten den var rent historiserende eller skabelsesteologisk anlagt. Fx blev K.E. Løgstrup beskyldt for at lave sin etik, som om mennesker levede deres liv i afsondrede togkupéer.

Jeg læste selv bogen i mit første studieår og kunne godt se, at her var der nogen, der tog mennesket alvorligt som et

socialt væsen. Men jeg var langt fra overbevist om, at alting er så aldeles politisk, som det blev hævdet. Jeg må også tilstå, at det for mig var et frygtindgydende syn, da jeg første gang – vel omkring 1980 – så “Iversen” (som han dengang blev kaldt) komme på besøg på Det Teologiske Fakultet, selvbevidst trampende hen ad fakultetets gange med sine store sorte træsko (med kapper bagtil, naturligvis) og med et følgeskab af villige adepter.

Spørgsmålet var dengang, om den teologiske fagkritik skulle dreje sig om udarbejdelse af en socialistisk kristendom i et kommende socialistisk samfund, eller om det drejede sig om, at teologien skulle inddrage andre nye forskningsfelter som samfunds- og naturvidenskab. Jeg selv var til det sidste, mens ikke til det første, mens “Iversen” dengang vistnok var til begge ting. I hvert fald var det sådan, han blev forstået af mine lidt ældre københavnske medstuderende af 68-årgangen. De så i ham fagkritikkens feltmarskal.

Men det var den samfundsvidenskabelige orientering, der i længden vandt. Samtidig var der hos Hans Raun Iversen en teologisk substans og international orientering, som ikke alle i begyndelsen var opmærksom på. Det skyldes dels inspirationen fra Aarhus-teologen Anna Marie Aagaard med hendes fremhævelse af kirke og spiritualitet, dels det frugtbare samarbejde, som Hans havde med den grundtvigianske kirkehistoriker Anders Pontoppidan Thyssen.

Med Thyssen var der ikke kun tale om et fakultetspolitisk samarbejde (der var en torn i øjet på de andre professorer i Aarhus), men om et fagligt samarbejde om kirkesociologien. Denne havde jo også spillet en fremtrædende rolle hos den

københavnske kirkehistoriker Hal Koch. Sammen med Thyssen udgav Hans Raun Iversen i 1986 *Kirke og Folk i Danmark*, vistnok det første forsøg på en bredere kortlægning af dansk kirkesociologi, og bogen inddrog folk fra Danmarks Statistik, Kirkeministeriet, politikere – og en lang række ukendte præster, der siden er blevet til kendte præster og biskopper.

Projektmageren

Da jeg selv i 1983 blev kandidatstipendiat i København, lærte jeg Hans at kende – ikke som feltmarskal, men som samarbejdets mand. Han var den, der spurgte, om man ikke lige kunne læse et af hans manuskripter og give ham en hurtig respons. Bange for kritik var han ikke, men lydhør. Selvom han naturligvis endte med at gøre alt på sin egen måde. Og så bad han folk omkring sig om lige at skrive dit eller dat; det gjorde folk så almindeligvis, inklusive mig selv. Det nye tidsskrift, *Kritisk Forum for Praktisk Teologi*, skulle jo også fyldes.

Hans Raun Iversen er den slags kollega, der rækker ud, og som stiller sig til rådighed som den utrættelige koordinator, der sætter sagen før personen. Det blev derfor også ham, der i årene 1987-89, 1991-99 og 2002-03 var institutleder på Institut for Systematisk Teologi (som det dengang hed). Og i 2010 skabte han Center for Kirkeforskning sammen med sine kollegaer.

Samtidig med alt dette stod projekterne i kø i de 36 frugtbare år, Hans Raun Iversen var ansat på Fakultetet. Han begyndte med danske kirkeanalyser, og alle kunne byde ind. Men efterhånden vendte han samarbejdet udefter hen mod religionsvidenskaben og den internationale religi-

onsdebat. Det førte til en lang række kollektive projekter, som Fakultetet har nydt godt af gennem årene.

Projektet Dansk kirkesociologi (1983-1986) er allerede nævnt ovenfor. Hertil kom det lokalt fokuserede projekt *Folk og Kirke i København* (1986-1991), støttet af kirkelige midler. Efter et par års projektpause blev Hans Raun Iversen leder af det nordiske project, *Rites of Ordination and Commitment in the Churches of the Nordic Countries* (1998-2004), som trak trådene tilbage til hans tidlige arbejder om præsterollen, nu forbundet med en stærkere liturgisk opmærksomhed. Fra 2000-2004 var han også leder af forskningsprojektet *Studies of the Significance of Religious and Cultural Encounters in Denmark 2000-2004*, støttet af en større bevilling fra forskningsrådene for humaniora og samfundsvidenskab.

Helt afgørende blev hans lederskab af KUs store tværfakultære projekt, *Religion in the 21st Century 2003-2007*. Ikke kun var der her tale om et stort forskningsprojekt til 15 millioner, men Hans Raun Iversen viste sig nu som en international netværker, der også bragte KUs fakulteter tættere på hinanden. I denne periode blev han også en af KUs mest citerede forskere i medierne.

Jeg skal ikke trætte læseren med flere opremsninger, men til sidst bør dog nævnes projektet *What Money Can't Buy: A Comparative Project on Cultural Institutions and Churches*, der afsluttes i løbet af 2018-19. Projektgruppen består af kendinge som religionssociologen Margit Warburg, økonomen Niels Kærgaard og juristen Lisbet Christoffersen, bistået af en international kapacitet som Linda Woodhead.

Et bredere kirkesyn

Afgørende er det, at Hans Raun Iversen de seneste år er kommet frem til en forståelse af Folkekirken som både kirke og kulturinstitution. Folkekirken er ikke så meget en statskirke som en samfundskirke (societal church), der som sådan er noget mere end en kirkeligt afgrænset kirke (ecclesial church). Der er tale om en kirke, der har en stærk teologisk kerne (defineret ved det luthersk-grundtvigske), men samtidig har en meget blød skal, der tillader en vekselvirkning mellem Folkekirken, hverdagslivet og andre kulturinstitutioner. Denne kirkemodell er, hævder han, bedre end en kirke-kirke, der er lutter varme indadtil, men lutter ligegyldighed udadtil.

I sidste ende er det således den grundtvigske kirkeforståelse, som danner basis for Hans Raun Iversens forståelse af det folkelige ved Folkekirken. Teologisk sagt har kirken en stærk skabelsesteologisk dimension, som åbner kirken op indefra så vel som udefra. Man kan selv læse efter i Hans Raun Iversens artikel, "N.F.S. Grundtvigs trinitariske folkekirketeologi

i nordisk kontekst" (Grundtvig Studier 2012).

I 1970'erne og 80'erne var det ikke lige til at forudse, at det var her, at Hans Raun Iversens kirkesyn skulle lande. Men det blev tilfældet, dels på grund af Grundtvig, dels på grund af de mange empiriske undersøgelser, der viste, hvordan folkekirken fungerer i praksis, når den fungerer bedst.

Otium?

Nu går Hans Raun Iversen så på pension. Men heldigvis ikke uden en god emeritusordning med Fakultetet. Så jeg håber fortsat at møde Hans på gangen som den skyggedogmatiker, han jo altid har været. Men også som den, som man kan vende ting og sager med, og blive lidt klogere af det.

Jeg véd, at Hans Raun Iversen har flere større projekter i gang – lige fra præsterollen til en engelsk bog om Grundtvigs teologi. Så der er fortsat noget at vente på. Men Fakultetet har allerede rigtig meget at takke for. Så det gør vi!

Afsked med Bent Flemming Nielsen

Af lektor, ph.d. Christine Svinth-Værgø Pøder

Dr.theol. Bent Flemming Nielsen er i sommeren 2018 fratrådt sin stilling som professor i Dogmatik med økumenisk teologi ved Det Teologiske Fakultet for at gå på

pension. Bent Flemming Nielsen tiltrådte professoratet i Dogmatik i december 2012 efter at have beklædt et lektorat i Praktisk Teologi siden 1999. I løbet af sin tid på fakultetet har han ud over sin indsats i de to respektive fagområder bidraget væsentligt til at sammentænke Praktisk Teologi og Dogmatik og udarbejde det tværfaglige felt imellem disse to discipliner.

Barthforskning i opbrud: Åbenbaringsteologiens rationalitet

Bent Flemming Niensens alsidige og omfattende akademiske indsats i dogmatik og praktisk teologi begyndte i firserne, efter at han i 1979 var blevet cand.theol. fra Aarhus Universitet. Nu satte Bent Flemming sig for at undersøge Karl Barths teologiforståelse, et arbejde, som mandede ud i afhandlingen *Die Rationalität der Offenbarungstheologie* (Aarhus

Universitetsforlag 1988), som han i det samme år opnåede den teologiske doktorgrad for.

Doktorafhandlingen om Barths teologiforståelse skriver sig ind i et nybrud i Barth-forskningen, der finder sted i 80'erne med bl.a. Ingrid Spieckermann og Michael Beintker og foregrebet af Eberhard Jüngel nogle år tidligere. Hvor den foregående generation af Barthforskere (og reelt også store dele af de efterfølgende, især i USA) i høj grad arbejdede materialdogmatisk og læste Barths *Kirchliche Dogmatik* som et stort læresystem i traditionen fra den protestantiske ortodoksi (af den grund fik "dialektisk teologi" i USA betegnelsen "neo-orthodoxy"), begyndte man at interessere sig for Barths metode – ikke kun med fokus på, hvad Barth sagde, men i høj grad også på, hvorfor og hvordan han sagde det. I dansk kontekst havde Barths teologi ligget på is i længere tid i kølvandet på blandt andet Prenters og Løgstrups kritik. Her gik Bent Flemmings læsning mod strømmen og forstod Barth som modernitetsteolog, der forstod menneskets anerkendelse af Gud som dets selvbestemmelse. Bogen udfolder forståelsesstrukturer hos Barth med fokus på de afgørende værker *Der*

Römerbrief 1922, Fides quaerens intellectum og *Die Kirchliche Dogmatik*. Teologien er ifølge Barth ikke en disciplin, der med "Gud" og "åbenbaring" som sin genstand kan underkaste disse en før-kritisk, systematiserende beskrivelse. Idet Gud og ikke mennesket er subjekt for gudserkendelsen, får den anerkendende tænkebevægelse karakter af selvnegation – ikke som et *sacrificium intellectus*, men som den rationelle tænkningens erkendelse af sine grænser. Dette er blandt andet en pointe i Barths fremhævelse af Anselms gudsbevis, der hævder Gud som den, hvis ikke-eksistens ikke kan tænkes. Det rent negative bevis beviser netop ikke 'noget' og leverer ikke en væsensbeskrivelse, men bliver den negativt definerede ramme for talen om Gud.

Bent Flemmings Barthlæsning med fokus på Barths teologiske metode skilte sig ikke kun ud i forhold til de mere materialdogmatisk orienterede Barthlæsninger (som stadig i dag dominerer forskningsfeltet), men også i forhold til dele af det teologiske landskab i Danmark, hvor Barth i vid udstrækning var lagt på hylde, og hvor 'åbenbaringsteologi' blev (og stadig til dels bliver) opfattet som modsætning til 'skabelsteologi'. Nu, tredive år efter er *Die Rationalität der Offenbarungstheologie* afgjort stadig et vigtigt bud på en holdbar Barth-læsning, som det ville gavne forskningsfeltet fortsat at recipere.

Teologisk praksis og praktisk teologi

Det efterfølgende tiår stod især i den kirkelige praksis' tegn. Men efter at have virket som præst ved Fredens Kirke i Odense i en årrække rejste Bent Flemming Nielsen imidlertid til Grønland,

hvor han sammen med Lone Fatum på bedste pionervis var med til at etablere Grønlands Universitets teologiske institut, som han var leder for i 1997-98, og hvor han bidrog helt afgørende til at tilrettelægge Grønlands teologiuddannelse. Dette entreprenørskab fik han siden brug for igen i København i forbindelse med fremdriftsreformens implementering i 2014-2015, hvor han som formand for studienævnet skulle navigere teologiuddannelsen mellem studieaktivitetskravets og tvangstilmeldingens skær. Efter Grønland fulgte Bent Flemmings ansættelse som lektor for Praktisk Teologi ved Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet.

Set på afstand kunne det ligne en 180 graders vending i forhold til den tidligere forskning, da Bent Flemming Nielsen omkring årtusindskiftet begyndte at arbejde med ritualteori – det kan overraske i betragtning af den rituelle minimalisme, som man forbinder med den reformerte tradition, og altså også med Karl Barth. Men kimen ligger hos Bent Flemming allerede i den tilsyneladende spekulativt orienterede disputats, hvor det også betones, at den anerkendende erkendelse fuldbyrder sig i praksis (*Die Rationalität*, s. 114). I denne ansats ligger allerede muligheden for at formidle mellem disparate forskningsområder, der på den ene side vedrører den indholds- eller læremæssige side af kirkelig praksis og på den anden side omhandler den indsigt, at praksis 'virker', uden at det kan forklares med henvisning til læren bag. Eller måske rettere: læren 'foran', for en pointe, som Bent Flemming i stigende grad betoner, er den kirkelige praksis' fundamentalteologiske karakter. Her er lagt op til en tæt

sammenhæng mellem dogmatik og praktisk teologisk ritualforskning.

Ritual mellem form og indhold

Dette formidlingsarbejde udmøntede sig nu i bogen *Genopførelser: Ritual, kommunikation og kirke* (Anis 2004). Her undersøger Bent Flemming gudstjenestens og de kirkelige handlingers praktiske logik, idet han trækker på indsigter fra ny ritualforskning. Det er her en pointe, at ritualiseret handling adskiller sig fra det, man normalt forstår ved handling, i hvert fald inden for et subjektivitetsorienteret paradigme, hvor mening hænger sammen med intentionalitet (*Genopførelser*, 48ff). Ritualer som handling er dels formaliseret, dels indfældet i en social sammenhæng. Det medfører, at den meningsstilskrivelse af ritualer, som finder sted, er ekstern i forhold til deltagerens egen intentionalitet. Dette forhold har Bent Flemming i anden sammenhæng forklaret med henvisning til den udbredte opfattelse, at man med rituelt sprog skal 'udtrykke' noget. Det skal og gør man ikke, ifølge Bent Flemming, tværtimod 'finder' man noget – noget, som man ikke selv tilfører ritualer. Ritualteoretisk er der tale om en suspension af aktørerne som intentionelle subjekter. Ritualer medierer sig selv i den kropsligt indlejrede handling (50ff), og det hermed frisatte subjekt kan erfare begivenheden som noget andet, end hvad det selv frembringer.

Dette har betydning for prædikenen, som også forstås som indlejret i den rituelle kontekst, hvorved også prædikantens subjektivitet suspenderes, og der åbnes rum for, at prædikenen kan høres som mediering af ord fra Gud. Her kan Bent Flemming knytte til ved Barth og hans

tidlige formulering om, at "‘det prædiker’ i verden, lige så sikkert som 'det regner'" (148). Dette giver imidlertid også anledning til en kritik af Barth for kropsglemsel (samtidig med at en rituel sans hos Barth baner sig vej på anden vis), for den suspension af prædikenens subjektivitet, som kommer fra den liturgiske, sociale og kropslige sammenhæng, skal hos Barth på subtil vis ske i og med prædikenens eget sprog.

Liturgik som tværfagligt teologisk forskningsfelt

Hermed er den fundamentalteologiske betydning, som den kristne gudstjenestelige praksis har for teologien hos Bent Flemming antydnet: Skal man tale om teologiens grundlag, kommer man ikke uden om praksis – og dette grundlag finder Bent Flemming er tilstede i dogmatikkens temaer som deres forudsætning. Det var således i høj grad sagligt på sin plads, da Bent Flemming i 2012 blev kaldet til et professorat i Dogmatik. Den efterfølgende periode blev også tiden, hvor han arbejdede på sit store liturgi-historiske værk, *På den første dag. Kirkens liturgi, Oldtid og middelalder*, som udkom på Eksistensen i foråret 2017. Der ligger en omfattende og dybtgående forskningsindsats til grund for bogen. Liturgik ligger som forskningsfelt på tværs af de klassiske teologiske discipliner – både kirkehistorie, dogmatik, eksegese og praktisk teologi. Bogen trækker således på et bredt og omfattende repertoire af forskning fra de forskellige discipliner, samtidig med at den er formidlende og egnet som brugsbog i mange sammenhænge. Centralt i fremstillingen står nadveren, som historisk gennemgående

bliver et brændpunkt for vekslende praksisser og tolkninger fra de første kristnes måltidsfællesskaber over nyplatonisk prægede typologiske tolkninger og frem til Middelalderens substansontologiske forvandlingslære og messeoffertanke, som Bent Flemming kaster overraskende nyt lys over. Bl.a. herved kan han nuancere billedet af skiftet fra Senmiddelalder til Reformation med større vægt på kontinuiteten. Ligeledes kan han problematisere den klassisk protestantiske tilbageskrivning af 'ordgudstjeneste' til de første kristne menigheder – helt i forlængelse af sin tidligere kritik af nyere protestantisk teologi for dens 'krops-glemsel'. Denne kropsglemsel kan dog i øvrigt ikke tilskrives Luther, hvilket Bent Flemming antyder henimod afslutningen af bogen, hvor det sidste punktum sættes inden reformationen.

Fakultetet

Bent Flemming har i sin tid på Det Teologiske Fakultet været en afholdt underviser, som har trukket fulde huse til bl.a. sit kristologi-kursus på kandidatuddannelsen i teologi og til valgfagskurser om sakramenteteologi. I den indførende dogmatikundervisning på bacheloruddannelsen har Bent Flemming anvendt sin opfattelse af liturgiens grundlæggende betydning for teologien og tidligt i forløbet introduceret sakramenteteologi og de oldkirkelige bekendelser som indgang

til teologien. Bent Flemming har desuden været aktiv på efter- og videreuddannelsesfronten og har samtidig haft en omfattende formidlings- og foredragsvirksomhed.

Administrativt har Bent Flemming gjort en stor indsats på fakultetet og på Afdeling for Systematisk Teologi, først som afdelingsleder en tid og senere som studienævnsformand. Kronen på værket blev for denne posts vedkommende den nye studieordning, der var foranlediget af studiefremdriftsreformen. Studieordningen havde hidtil ikke i samme grad været lagt an på, at de studerende skulle tage præcis 30 ECTS-point pr. semester, sådan som det nu blev kravet, hvilket bl.a. medførte en ændret tilrettelæggelse af en del kurser og prøver. Studieordningsændringen blev dermed en præstation, som krævede sit af både matematisk og diplomatisk kunnen, samtidig med, at hensynet til fagligheden og uddannelsens helhed hele tiden var præsent.

Bent Flemming vil blive savnet i det daglige. Hans afgang vil kunne mærkes på fakultetet og på Afdeling for Systematisk Teologi, hvor han har været meget værdsat som en meget venlig og hjælpsom kollega og som en både alsidig teologisk profil og en 'Tiefgänger' med stor sans for fagområdernes indre sammenhæng og med en aldrig svigtende, saglig optagedhed af teologiens grundlæggende tanke- og handlingsstrukturer.

Trediveårskrigen (1618-1648)

Af lektor, ph.d. Sven Rune Havsteen

En europæisk storkonflikt under optræning

Det er i år 400 år siden, at den begivenhed fandt sted, der i europæisk historiskrivning er blevet opfattet som begyn-

delsen på den europæiske storkonflikt, der går under navnet trediveårskrigen. Forspillet var en lokal krise, der var under udvikling i det habsburgske arveland Böhmen. Her havde det katolske fyrstehus i 1617 indledt en indskrænkning af de frihedsrettigheder, som de evangeliske havde opnået nogle år tidligere. Der var tilsyneladende tale om et politisk kursskifte. I hvert fald blev det tydeligt, at det overordnede mål for den kejserlige-katolske rigsregering var de protestantiske menigheders tilbagevenden til den romersk-katolske kirke. De katolske magthaveres stejle holdning og forhandlingsuvillighed øgede spændingerne, og den 23. maj 1618 mødte delegerede for de protestantiske stænder op på Hradschin-slottet i Prag for at klage over krænkelsen af deres frihedsrettigheder. Situationen udviklede sig, og nogle kejserlige råd-

herrer endte med at blive smidt ud af et vindue. De led ingen skade ved faldet, men overgrebet kom til at fremstå som en politisk-religiøs manifestation, og begge parter drog deres konklusioner af sagen. Protestanterne søgte i samarbejde med Den Protestantiske Union, en koalition dannet i 1608 af en række protestantiske lande og byer i Tyskland, at rejse en forsvarshær i den konflikt med katolikkerne, de forudså ville slå om i krig.

En egentlig protestantisk opstand blev en realitet i 1619, da kongen af Böhmen, habsburgeren Ferdinand blev valgt til kejser. Ud fra en antagelse om, at de ville få støtte fra deres trosfæller ude i Europa, valgte protestanterne i stedet for Ferdinand, Frederik V, kurfyrste af Pfalz, til konge af Böhmen. Ud over hans rolle som leder af den Den protestantiske Union spillede det ind, at denne reformerte fyrstes svigerfar var den protestantiske stormagt Englands konge, Jacob I. Dette træk gav konflikten større dimensioner. Nye aktører kom til, bl.a. Spanien og Bayern, der sammen med kejseren dannede en katolsk modfront. I november 1620 slog de katolske stridskræfter, ledet af bl.a. general Tilly, til ved slaget ved Det Hvide Bjerg uden for Prag og be-

sejrede den protestantiske hær. Frederik måtte flygte hovedkulds ud af Prag, hans regeringsperiode varede en vinter – og han fik allerede i samtiden af den kejserlige propaganda det nedsættende tilnavn “Vinterkongen”.

Protestanternes nederlag ved Det Hvide Bjerg fulgte de kejserlige sejrherre op med udrensninger, forfølgelser og massiv undertrykkelse i Böhmen. Kurpfalz blev invaderet af spanske tropper, der foretog omfattende ødelæggelser. General Tilly, som senere skulle besejre Christian IV, erobrede og hærgede Frederiks gamle residensstad Heidelberg i 1622 – og bl.a. det berømte Bibliotheca Palatina, et af Tysklands største biblioteker i tiden, blev beslaglagt og transporteret over Alperne til Vatikanet i Rom, hvor store dele af det stadig befinder sig. Krigen var en realitet. Den kom i de følgende år til at berøre store dele af Tyskland. Men den var ikke en kun en tysk krig. Den var næsten fra begyndelsen en europæisk krig, den involverede fx også det katolske Frankrig og de nordiske lande Danmark-Norge og Sverige. Og på meget gennemgribende måde kom den til at præge de politiske, religiøse og kulturelle forhold i de berørte stater. Det gjorde den af mange grunde. Den hensynsløshed og brutalitet, krigen blev ført med, og de omfattende ødelæggelser, der fulgte med krigshandlingerne og de store massehæres tilstedeværelse, rystede samfundene og bragte de værste ramte områder på randen af anarki. Krigens satte sig spor mentalt, fordi den slap kræfter løs, der destabiliserede den politiske orden og religiøst udløste erfaringer af usikkerhed, anfægtelse og angst.

Trediveårskrigen i forskningen

Trediveårskrigen er et yderst komplekst og uoverskueligt forskningsfelt. Den har appelleret til generationer af historikere, og tilgangene har været og er vidt forskellige. Det gælder også de kirkehistoriske. Det var den tyske kirkehistoriker Karl Holl (1866-1926), der i 1917 på baggrund af 1. Verdenskrig forfattede artiklen “Die Bedeutung der großen Kriege für das religiöse Leben innerhalb des deutschen Protestantismus”. Her kommer han også ind på Trediveårskrigen. Hans interesserer sig i artiklen for et bredt spektrum af krigens virkninger på det religiøse liv og den teologiske tænkning. Det skal der ikke gøres nærmere rede for her i detaljer, men historiografisk er det vigtigt, at Holl retter opmærksomheden mod periodens fromhedsteologiske træk, eller sagt på en anden måde, han er optaget af de teologiske ytringer, som er knyttet til den religiøse praksis. Holl opfatter krigen som en troskrig. Her er der en del nyere historikere, der er uenige og snarere netop ser Trediveårskrigen som en konflikt, der havde rødder i politisk-dynastiske og socialpolitiske problemer og i en samfundsmæssig krise, der var økonomisk betinget. Konfessionelle spændinger var nok til stede igennem krigen, men de var ikke krigens årsag. Men uanset hvordan man vil forholde sig til spørgsmålet om krigens årsager, er det Holls brede tilgang, præget af interessen for de religiøse ytringsformer som noget, der er foranlediget af eller taler ind i konkrete historiske situationer – i modsætning til den lutherske ortodoksis teologiske diskurs-systemer – der springer i øjnene. For Holl er Trediveårskrigen kirkehistorisk kendetegnet ved det, han kalder “fundamentale

forandringer” inden for fromhedslivet og den teologiske tænkning. Holls iagttagelser går i flere retninger. Han kommer bl.a. ind på salmedigtningen, andagtslitteraturen, musikken. Netop de gener og medier, der giver plads til en erfaringsorienteret kristendom, der tolker den konkrete historiske situation farvet af krigen. Det er selve denne i virkeligheden tværfaglige ansats, som vigtige dele af de seneste årtiers forskning deler med Holl, også selvom de metodiske tilgange og det teoretiske grundlag har ændret sig. Og her kan fx nævnes historikerne Jean Delumeau, Hartmut Lehmann, Patrice Veit, kirkehistorikerne Winfried Zeller, Ernst Koch, Johann Anselm Steiger, litteraturhistorikeren Hans-Georg Kemper og musikhistorikeren Konrad Küster.

Praxis pietatis som krisehåndtering

Et af de karakteristiske træk ved Trediveårskrigen tidsalder på det religiøse område er den enorme produktion af salmer. De nye salmer slår efterhånden igennem i salmebøgerne, som i perioden vokser betydeligt i omfang. De bliver forsynet med nye rubrikker, som afspejler nye eksistentielle situationer i “kristenlivet”. I en tysk salmebog fra 1638 finder vi rubrikker som fx “Von Verfolgung”, “Von Landplagen”, “Sonderlich von Kriege,” og “Thewrung” (dyrtid). Og antallet af salmer under kategorien “Kreuz und Trostlieder” steg betydeligt. Under rubrikken om krigen finder man den kendte salmedigter Martin Behms salme “Herr Gott, du bist der Kriegsmann/ der allen kriegem stewren kann”; salmens anden strofe tematiserer nøden: “Schaw an den jammer / angst vnd noth / die vns jetzt vmbfangen hat: Weil sich erhebt zu die-

ser zeit gros vnfried/ krieg vnd streit.” Og i tredje strofe hedder bl.a. “Die Kirch’n vnd Schulen man zerstört: das Land wird jämmerlich verheert.” Italesættelsen af nøden i tekster som denne følges op af et fokus på Kristus, især på den lidende Kristus, som fremholdes som formidleren mellem Gud og menneske. Denne rolle bliver så meget desto mere akut, eftersom krigen lidelser tolkes som Guds straf over menneskets synder. Mennesket er henvist til Guds nåde og barmhjertighed, og salmerne udtrykker håbet om en lindring. Men det indebærer så også, at lidelsen udlevs i tålmodighed, som bliver en bærende egenskab ved troen. Troslivet er en tålmodighedsøvelse, som bæres af tilliden til Gud.

Tematiseringen af Kristus kommer stærkt til udtryk i Johann Heermanns kendte salme “Herzliebster Jesu was hast du verbrochen”, trykt i hans samling *Devoti Musica cordis* (1630). Salmen er en meditation over årsagerne til Kristi lidelse. Karakteristisk er det, at den bygger på en middelalderlig spirituel tekst, *Meditationes Augustini*, og afspejler en interesse for inderliggørelse, som kan aflæses også af andre forfattere i tiden. Mod slutningen af perioden finder den fx udtryk i Johann Rists “Himmlische Lieder” (1641/42), hvor orienteringen mod den individuelle fromhedsudøvelse eller “andagt” tydeligt er slået igennem. Denne udvikling var tæt forbundet med udøvelsen af den religiøse praksis i hjemmet. En række af de nye salmebøger var, kan man læse af titlerne, beregnet på den kirkelige gudstjeneste såvel som på huskirken, dvs. andagten inden for hjemmets rammer. Det skyldtes, at huskirken med dens bibellæsning, bønner og salmesang

blev anset for at være et vigtigt rum for den individuelle opbyggelse og tilegnelse af forkyndelsen.

Salmesangspraksissen kan opfattes som et af de betydningsfulde bidrag til håndteringen af den eksistentielle nød, som blev en følge af krigen. Men den stod ikke alene. Den skal også ses i sammenhæng med den meget omfattende andagtslitteratur, som blev publiceret i perioden. Væsentlige dele af denne litteratur var farvet af Johann Arndts fromhedsteologiske program, som allerede i begyndelsen af århundredet var formuleret og udfoldet i hans *Vier Bücher vom wahren Christentum* (1605ff), der efterfølgende blev en enorm bogsucces. Sigtet med værket var helt overordnet at bane vejen for en levende, erfaringsfunderet kristendom, som kirken i Arndts øjne ikke længere var tilstrækkeligt forankret i. Arndt søgte en reform af kristendommen, der hvilede på den enkeltes religiøse fordybelse. Bevægelsen var her mod den indre

og personlige erfaring, der var grundlaget for fornyelse. Og det var måske netop her, Arndt havde appel til de mennesker, der oplevede den nød, som fulgte med Trediveårskrigen. Andagtslitteraturen efter Arndt dækker et bredt spektrum af temaer og motiver. Det er karakteristisk, at passionsfromheden spiller en fremtrædende rolle, hvad fx Johann Heermanns andagtsbøger *Crux Christi* og *Mons Oliveti* er eksempler på. Men krigenes ødelæggelser kunne også tolkes i et eskatologisk-apokalyptisk perspektiv og opfattes som forvarsler om tidernes ende, som det sker i Johann Matthäus Meyfahrts *Tuba novissima* (1626) eller *Das Jüngste Gericht* (1632). De forskellige spor i fromhedslitteraturen har det til fælles, at de repræsenterer teologiske forsøg på krisehåndtering, som var blevet en stærkt påtrængende del af den religiøse dagsorden i Trediveårskrigenes tidsalder. Og heri kan man måske se en af de vigtige betydninger af krigen for teologien.

Hvad siger korsteologen, når hun siger, hvad sagen er? I anledning af 500-året for Luthers Heidelbergteser

Af lektor, dr.theol. Carsten Pallesen

I 2017 fejredes 500-året for Luthers opslag af de 95 teser i Wittenberg. 2018 er 500-året for den tesarække, som Luther i sin egenskab af tilsynsførende for Augustinereremitterne skrev til en forhandling den 25. april 1518 i Heidelberg.

Heidelbergtesernes programmatisk modstilling af korsteologi over for herlighedsteologi er en foreløbig kulmination af de foregående års studier af Salmernes Bog og Apostlen Paulus læst gennem Augustin og renæssancehumanismens rehabilitering af retorikken. Korsteologiens tankemæssige og sproglige figurer modstilles her en tænkning, der bygger på den græske filosofi.

Mens Luthers opponenter ved flere af hans tidlige disputationer var repræsentanter for den skolastiske teologi, var Heidelbergdisputationen en akademisk hjemmebane- og venskabskamp mellem

brødrene. Af de 40 teser går de sidste 11 på filosofien: Den, der uden fare vil filosofere med Aristoteles, må først være blevet gjort til en dåre i Kristus (tese 29). I Kristus/dårskaben er tænkningen gavnlig, ligesom seksualiteten i ægteskabet er ok (tese 30). Det er dog de første 28 teser, der har givet teksten dens exceptionelle virkningshistorie ikke mindst i filosofien. Luther introducerer her begrebet *destructio*, som sammen med hans fortyskninger af paulinske begreber i vendinger som *Aufhebung*, *Entfremdung* og *Enttäusserung* er blevet filosofiske nøglebegreber.

Luthers aktualitet

Luther beretter, at en ung doktor i forsamlingen erklærede, at "hvis jævne mennesker fik dette at høre, ville de bestemt stene os til døde." Den bekymring er stadig aktuel. I sin bog om *Luthers Teologi*, som blev udgivet på dansk i 2017, hævder Oswald Bayer, at man først kan tale om Luthers reformatoriske teologi fra 1520. Følgelig kan Luthers drastiske korsteologi afmonteres som reminiscen-

ser af en *humilitas*-fromhed. Den fuldt afklarede og normative reformatoriske lære foreligger først i skrifter som *Om kirkens Babyloniske fangenskab*: Guds ord forstået som løfte, *promissio*. Løftet er den tiltale og talehandling, der gør det muligt at fastholde og gentage sagen i en sproglig form, der ikke opløser sig selv i en paradoksal, ironisk og dialektisk diskurs. Bayer vil rehabilitere Luthers skabelsesteologiske forståelsesramme for korset og retfærdiggørelsen. Dermed afsvækkes Luthers kritik af skabelsen: Indsigt i Guds synlige og udadvendte væsen får den sande teolog alene gennem lidelsen og korset (tese 20).

Rosen i korset

At erkende den usynlige Gud ud fra det synlige skaberværk (Rom 1, 20) udlægger Luther ud fra 2 Mos 33,23. Gud åbenbarer sin herlighed (gloria) for Moses fra ryggen: “mit ansigt kan ingen tåle at se”. Dermed lægger Luther op til sin passionslogiske tolkning af korset og lidelsen som vejen: på korset åbenbares herligheden for og af Gud selv. Som sand Gud overlever Jesus synet af Gud, som sandt menneske dør han til fordel for livet, som opstandelsen betyder. Her bryder sproget og logikken sammen. Korset er selv som retorisk figur skjult i korset: Som en rose er en rose er en rose, er også korset et kors, der er et kors ... at gribe rosen i korset er sagen, begrebets sag ifølge Hegel.

Sammen med renæssancehumanisterne bekæmper Luther den skolastiske logik og retorik, der isolerer begrebet fra retoriske figurer og deres bevægelser (metafor, ironi, paradoks, hyperbel mm). Opgøret med den skolastiske aristotelisme er et opgør med et sprogsyn, der neutraliserer

sprogets betydning ud fra de former og begreber, hvormed virkeligheden repræsenteres for tanken på en udvendig måde, men hvor begrebet ikke forbinder sig med virkeligheden, dvs. korset, og derfor ikke kan være “rosen i korset”, som (guds)begrebet er ifølge Hegel og Luther. Kritikken går på, at sproget og dialektikken instrumentaliseres.

Sagen og sigen

Inspireret af Günter Baders artikel “Was heisst: Theologus crucis dicit id quod res est?” fra 2007 skal det følgende give nogle fingerpeg om Heidelbergtesernes aktualitet for sprogets og skriftens betydning for den teologiske tænkning i en postmetafysisk æra.

Tese 93 fra 1517-teserne lyder “Kors, kors, og der er ikke noget kors”. I munden på en evangelisk forkynder ophører korset med at være kors: det bliver en cliché. Ironien er, at denne virkning ikke er en *indvending*, men en *omvending* af betydningen fra dom og lov til ‘korset’ som guddommelig prædikat eller navn. Tryk-tekniisk sætter Luther KORS med store bogstaver CRUX, som han ellers kun gør med JESUS KRISTUS og andre navne for Gud. Således anslår tese 93 fra 1517 temaet for Heidelbergteserne: “Herlighedsteologen kalder dét, som er ondt, godt, og dét, som er godt, ondt. Kun kors-teologen siger, hvad sagen er” (tese 21). Umiddelbart lyder sætningen polemisk vendt mod den skolastiske forståelse af mennesket, Guds lov og de gode gerninger som gudvelbehagelige fortjenester. Korset destruerer ganske vist den umiddelbare og naturlige forståelse af godt og ondt, men det umuliggør tillige, at lidelsen og korset er en særlig fortjenst-

fuld passiv livsform (*vita passiva*), som praktiseres i klosterlivet og i fromheden.

Banging in the nails – CRUX sola

I de første atten teser hamrer Luther sin veltrådte augustinske læsning af Paulus igennem: retfærdiggørelse ved troen alene og fordømmelse af gode gerninger, der sker uden gudsfrygt. I de efterfølgende ti teser vender han sig til korsteologiens logik. Dens prominente plads fremgår af *Operationes in Psalmos* (1519-21). Luther slår her dens to hovedsætninger fast (Bader 170-71). Den første sætning lyder: “*Crux probat omnia*” (korset er sandhedens eneste dommer og vidne), og den anden sætning: “*CRUX sola est nostra theologia*”. Korset er ikke (bare) lovens og polemikkens hammer, men retfærdiggørelsens ord og teologiens summa. Korsteologien befinder sig på randen af det umulige. Korset er subjektet i sætningen. Således drejer det sig ikke om en *fortolkning* af korset, men mere radikalt om “*CRUX sola*”, det nøgne kors uden roser og sprogløshed, hvilket er menneskeligt umuligt. Den, der har korset, har ikke samtidig et teologisk fortolket kors ifølge Bader. Den, der lider, taler ikke; den, der lider, tyder ikke. Korset står i et *skævt* eller *ironisk* forhold til talen og tankens aktiviteter. Luther filosoferer imod filosofien med korset som en hammer, “Bang, bang, bang, banging in the nails”. Det er omkvædet i en sang af The Tiger Lillies, hvor en linje lyder, “I’m crucifying Jesus, *banging in the nails*. And I am so happy, because old Jesus failed. I’m crucifying ...” Korsteologiens dobbelte bund omvurderer, frigør, forsoner og oprejser Guds deforme værker (“*Opera Dei, ut semper sint deformia*”) (tese 4). Defor-

miteten gør slutningen fra skaberværket til designeren farlig. Ironien skal afværge den misforståelse, at modsætningerne mellem kors og herlighed kan være genstand for et valg, en afgørelse, som det er op til mennesker at foretage.

Dialektik og retorik

Kardanakslen (der *Triebsatz*) eller *dri- veren* i Luthers teserække er Paulus’ ord om “korsets dårskab” i 1. Kor 1, 21, som apostlen udfolder i virtuose retoriske figurer som ironi, tautologi, selvreference, paradoks, humor, hyperbel, ellipse mm. Den paulinske diskurs, der trækker på en sokratiske tradition, står i et spændingsforhold til tesernes logiske og dialektiske form. Tese og antitese, sætning og modsætning forpligter en traditionel akademisk behandling af teologiske problemer på almene kriterier for mening og sandhed. Luther respekterer og mestrer til fulde dette spil. Korset er ikke et akademisk problem i ligefrem forstand, men den ultimative retoriske “*pathosformel*” på grænsen til sprogløshed. Den korsteologiske retorik danner et nyt sprog, som nyere Lutherforskning har peget på, eksempelvis Heiko A. Obermann i artiklen “‘IMMO’. Luthers reformatorische Entdeckung im Spiegel der Rhetorik” (1984). Luther formår i sjælden grad at bevæge tilhørerens *affectus* og samtidig med argumenter at henvende sig til *intellectus*. Det viser ifølge Obermann i Luthers prægnante korsteologiske brug af partiklen ‘*immo*’. *Immo* forstærker den gængse *simul*-partikel som samtidighed i en logisk modsigelse, der kun støder an mod logikkens magt, mens den bibelske partikel *immo* ifølge Luther modsiger Djævelens magt. *Immo* invokerer en

ny skabning i korset. Som eksempel på *immo*-figuren anfører Luther, at kvinden, der salver Jesu fødder, er en synderinde, men at hun for Gud er retfærdig. Synd bliver et forrangsbegreb, der hæver målestokken (for Gud) over moralen og metafysikken (Obermann 35). Korset er løftestangen, der bevæger, idet den unddrager sig den menneskelige talen, tænken, handlen og liden. Korset suspenderer de fortrin og kapaciteter, som filosofien tilskriver mennesket som målestok for godt og ondt, lykke og ulykke. Disse kvaliteter, laster og dyder bliver i den skolastiske moralteologi lagt til grund for, om og hvordan den enkelte ville bestå dommen og sorteringen af sjælene i skærsilden, helvede og paradiset. Korsets dårskab destruerer denne præmis og dermed afladshandlen. Uden guds frygt er alle dyder og fortjenester døds synde. Ikke desto mindre *siger* korsteologen, hvad sagen er, men *hvorledes* korsteologen taler, er det spørgsmål, som Heidelbergteserne stiller. Korsteologen taler uden at sige noget, ironisk og tautologisk. Sigen undsiger det sagte, og kun således siges, hvad sagen er.

De(kon)struktionens vej

Heidelbergteserne har gennemsyret det tyvende århundredes dialektiske teologi - *ad nauseam*. Mindre velkendt er det, at Luthers korsteologi også har været en *Triebssatz* for vor tids filosofiske destruktion og dekonstruktion af metafysikken fra M. Heidegger til J. Derrida. I *The Hidden God. Luther, Philosophy, and Political Theology* (2017) viser Marius T. Mjaaland, hvorledes Heidelbergtesernes destruktion af filosofien gennem korset (*per crucem destruuntur*) var den

afgørende inspiration for Heideggers 'destruktion' af metafysikken i indledningen til *Sein und Zeit* 1927. I 1922 skriver Heidegger: "Hermeneutikken løser sin opgave alene ad destruktionens vej". Den tyske filosofi fra Kant til Hegel formåede ifølge Heidegger kun "i meget ringe grad at give en virkelig udfoldelse af Luthers nye fundamentale religiøse indsigt og dens immanente muligheder" (Mjaaland 11-12).

Hermeneutikken destruerer en metafysik, der hviler på et begreb om substans eller ting (verden, Gud, sjæl), hvis væsen den bestemmer og forklarer i et objektiverende skema. Metafysikken forudsætter en iboende fornuft og mening i verden, historien og naturen, som netop afvises af Luther, når han beskriver skaberværket som *deformia*. Spørgsmålet om, hvad en 'sag' eller 'ting' er, og hvad, der er teologiens 'sag' eller 'ting', melder sig, når den hævdevundne metafysiske definition af Gud som substans eller subjekt forkastes. Hermed afvises den model, som danner grundlag for den nyere debat om teisme, deisme og ateisme, der bestemmer eller benægter Gud som værens grund og tankens regulative princip. Hvad er sagen (Gud), hvem eller hvordan kan 'sagen' siges eller benævnes? spørger Luther, idet han herved med korset frilægger 'det åbne', som metafysikken vil hæve sig op over og bedømme ud fra den bagvedliggende 'sande' verden.

Fra Luther overtager Heidegger som nævnt begrebet (og opgaven) 'destruktion' forstået som en filosofisk frilægelse af den (af)grund, som den vestlige metafysik svæver over. Metafysikken forudsætter overensstemmelse mellem begreb og væren, handlen og natur. Dette

paradigme er overdraget fra antikken, Platon og Aristoteles, videreført i skola-stikken og i den moderne subjekt-objekt-dualisme.

For at være sætninger eller påstande, må tesoerne sige noget til nogen om noget på en entydig måde. Spændingen mellem talen og tanken i Luthers teser fra 1518 skærpes således af korset og dets dårskab, der som 'talt', ordet om korset, forvandles til sin modsætning: herlighed. Det er vanskeligt, hvis ikke umuligt, at være 'korsteolog', der siger, hvad sagen er. Sproget ophæver den virkelighed, som det udsiger, når det forsøger at udsige meningen med korset ved at udtrække en åndelig (metaforisk) merbetydning, som pietismen *efter* og den tyske mystik *før* Luther har svælget i. I den katolske påskeliturgi dyrkes korset således som en uudtømmelig brønd for åndelige tydninger og betydninger (Bader 172). I Luthers forståelse af "CRUX sola" sker en modbevægelse. Den reducerer og negerer korset som et led i en kæde af tegn. Kæden falder fra hinanden i dens svageste led.

Korset skjult under det sammes skikkelse

At Gud er skjult under modsat skikkelse, *absconditus sub contrario*, er en velkendt trope. Bader fremhæver den mere skjulte trope: at korset er tildækket under korsets skikkelse, *absconditus sub eodem* (Bader 177), som det insinueres af tese 93 fra

1517, "Kors, kors, og der er intet kors". Korset er ikke alene bestemt ved modbegrebet 'herlighed', men ved ikke at have noget modbegreb. En for Luther karakteristisk figur, der forstærker og bevæger tilhøreren. Figuren forstærker ikke ved en fremadskridende bevægelse fra mindre til mere, men gennem en omvendning af det samme til en modsætning, kors imod kors, som er den omtalte latinske *immo*-partikel: "så meget mere", "eller rettere". I Luthers korsteologi indikerer partiklen omvendningen fra aktiv til passiv. Som eksempel anfører Obermann Gal. 4, 9: "Men nu, da I har lært Gud at kende, *eller rettere*: er blevet kendt af Gud –" (Obermann 17). Et ord, der aktivt i den talendes intention betegner, bliver vendt om til ordets egen sigen, uden at ordet selv forandres fx "håb imod håb" (Rom 4,18). Denne bibelske omvendingsfigur og Luthers tilegnelsen af den er nøglen til korsteologien. Når korsteologen siger, hvad sagen er, ironiseres dialektikken, og ironien dialektiseres. Tankens og talens *ophævelse* (*per crucem destruuntur*) er *sagens* egen gøre, som frembringer en "svævende midte" i sproget, som Hegel ville sige, og som H.-G. Gadamer har udfoldet. I en række nyere Hegelfortolkninger inspireret af J. Lacan og J. Derrida har navne som S. Zizek, C. Malabou og R. Comay løftet den filosofiske og retoriske arv fra Luthers korsteologi til nye niveauer.

Teologiuddannelsen anno 2018

Af studienævnetsformand, lektor, ph.d. Iben Damgaard og prodekan, studieleder, lektor, dr.theol. Carsten Selch Jensen

Indimellem støder man på spørgsmålet: Hører teologistudiet til på universitetet? Svaret er ligetil: Ja, det gør det i allerhøjeste grad.

Teologien har haft sin plads på universiteterne siden middelalderen og var at finde blandt de allerførste formaliserede studier på Europas middelalderlige universiteter, hvor de teologisk lærde var blandt de mest fremtrædende tænkere, der kom til at lægge grunden for et moderne Europa. Sådant har det også været på Københavns Universitet siden grundlæggelsen i 1479, og teologien har således i en dansk kontekst gjort hele den videnskabelige og samfundsmæssige udvikling med fra senmiddelalderen og frem til i dag i en stadig vekselvirkning mellem nybrud og tradition.

Den teologiske uddannelse stiller store

krav til de studerende om at tilegne sig de videnskabelige arbejdsmetoder og den kritiske, akademiske selvstændighed, som kendetegner et moderne universitetsstudium. Teologiuddannelsen har en klar og tydelig historisk forankring i de klassiske teologiske discipliner, der hele tiden udvikler sig i et samspil med universitetets øvrige fagområder og i livtag med tidens store spørgsmål og udfordringer.

Forskningsbaseret undervisning er hovedhjørnestenen i en universitetsuddannelse. Det har det været lige siden Humboldts universitetsreform i begyndelsen af 1800-tallet, der organiserede universiteterne således, at de uden indblanding fra staten skulle integrere undervisning og forskning til kritisk dannelse af de studerende. Skønt meget er forandret i vilkårene for det moderne masseuniversitet, er det stadig universitetets hovedopgave ”at drive forskning og give forskningsbaseret uddannelse indtil højeste internationale niveau inden for sine fagområder”, som det slås fast i universitetslovens § 2. I mødet mellem den undervisende forsker og de studerende integreres forskning og undervisning i

praksis på mange forskellige måder. Det er et særligt fokusområde i Københavns Universitets nye strategiplan fra 2018-2023, at universitetet som helhed vil arbejde på at koble undervisningen tættere til forskningen og videreudvikle muligheder og modeller for inddragelse af de studerende i forskningsaktiviteter. På Det Teologiske Fakultet har der siden 2012 været flere pilotforsøg med talentudvikling, der har været ramme for afprøvning af nye veje til at inddrage de studerende i forskningsprocessen. Arbejdet med at fastholde og udvikle nye muligheder for det frugtbare samspil mellem forskning og undervisning kommer også i fokus i arbejdet med uddannelserne på Det Teologiske Fakultet de kommende år.

Det har været et ønske hos de studerende at styrke muligheden for praktik, så man allerede undervejs i studiet kan prøve kræfter med de typer af arbejdsopgaver, som man gennem studiet direkte og indirekte forbereder sig til at kunne varetage på arbejdsmarkedet. Det har studieordningen sådan set længe åbnet mulighed for, da valgfagsmodulet på både BA- og KA-uddannelsen kan afvikles som feltstudium eller projektorienteret forløb – sidstnævnte er det, man mere mundret kalder ”praktik. De giver på hver deres måde mulighed for at afprøve uddannelsen i relation til praksis uden for universitetet. Da det i et presset studieforløb kan være svært at nå at få arrangeret sådanne forløb, har Studienævnet ønsket at gøre det mere enkelt og overskueligt at organisere et praktikforløb. Fakultetet har således udpeget en praktik-vejleder, der har ansvar for at opbygge et netværk af samarbejdsaftaler med en bred vifte af relevante arbejdspladser og at samle og

videregive erfaring med praktikforløb til de studerende, så det bliver mere tydeligt for dem, hvordan de kan bringe deres uddannelse i spil i et fremtidigt arbejdsliv. I et praktikforløb skriver den studerende en kontrakt med praktikstedet om, hvilke typer af konkrete arbejdsopgaver den pågældende som praktikant varetager på stedet.

Universiteterne er gennem de senere år blevet udfordret af et eskalerende opbud af politiske reguleringer i form af eksempelvis studiefremdriftsreformen, der i betydelig grad har ændret vilkårene for de videregående uddannelserne. Senest har Københavns Universitet været nødt til at ændre rammerne for specialeskrivningen, hvad der i realiteten forkorter den periode, en studerende har til specialeskrivning i forårssemestrene. Formelt har de studerende lige lange specialeperioder i efterårssemester (fra 1.7 til 31.12) og i forårssemester (fra 1.12 til 31.5). Men de studerende har jo andre fag, de arbejder med i december og afslutter med eksamen i januar, så den reelle tid til at arbejde med specialet i forårssemester er kortere end i efterårssemester. I Studienævnet var der derfor udbredt bekymring for, hvordan det kan sikres, at niveauet for specialer oprettholdes, hvis arbejdstiden med specialer i realiteten forkortes. Derfor har Studienævnet arbejdet for en løsning, som nu er vedtaget, hvor der åbnes mulighed for, at specialet valgfrit kan skrives i 3. eller 4. semester, altså valgfrit i et efterårs- eller forårssemester. På den måde sikrer vi, at alle studerende har lige mulighed for at vælge tidspunkt til at skrive. Det giver den enkelte studerende mulighed for selv at tilrettelægge den sidste del af uddan-

nelsen på en sådan måde, at processen omkring specialeskrivningen bliver bedst mulig, så den mulighed for faglig fordybelse i et selvstændigt projekt, som kendetegner et universitetsspeciale, er fastholdt under de ændrede vilkår.

Midt i kravene om studiefremdrift og hurtig færdiggørelse har Det Teologiske Fakultet fundet det afgørende at fastholde, at det gode faglige fundament for det teologiske arbejde forudsætter, at hver ny årgang af teologistuderende tager livtag med de tre klassiske sprog – græsk, latin og hebraisk – som grundlag for et velfunderet videnskabeligt studium af teologi-ens øvrige fag inden for eksegesen, kirkehistorien og den systematiske teologi. En teolog kan og skal således kunne gøre sig fri af afhængigheden af diverse oversættelser af centrale tekster og i et lidt længere perspektiv selv kunne være med til at producere tidssvarende oversættelser af teologisk relevante tekster.

Når de studerende gør sig den ulejlighed at lære sig græsk, latin og hebraisk for at kunne læse tekster på originalsproget, ligger det lige for også at se nærmere

på kendskabet til mere moderne sprog. Her er det særligt det tyske sprog og den tyske teologiske tradition, som har brug for lidt opmærksomhed. Mange nye teologistuderende kan ikke uden videre læse og forstå tysk, da tysk ikke længere er en selvfølgelig del af de gymnasiale uddannelser. Men kendskab til tysk sprog og til den tyske teologiske tradition er vigtigt for at forstå dansk teologi historisk og aktuelt, og derfor tog en kreds af studerende og undervisere i forårssemesteret et nyt initiativ: *Deutsch, bitte – på Det Teologiske Fakultet*, der med en række arrangementer og tilbud har som mål at styrke bevidstheden om tysk kulturs og sprogs betydning for dansk teologi og give nye studerende konkrete værktøjer til at komme i gang med at læse tyske teologer på tysk. Ved Studienævnets temadag 2018 følges initiativet op med foredrag og samtaler om tysk i teologien belyst fra forskellige faglige discipliner og perspektiver. Arrangementet finder sted fredag den 5. oktober 2018 kl. 13-17. Se mere i kalenderen.

Kampen om den vilde natur i Afrika

Af ph.d.-studerende, cand.scient. Jacob Worsøe

Afrika forbindes ofte med både vild natur og høj fattigdom, men typisk kæder vi ikke disse to ting sammen. Hvis vi gør, er det fordi, vi ser den fattige befolkning som

en trussel mod naturen. Dette sker eksempelvis i forbindelse med krybskytteri, der mange steder udgør en enorm trussel imod sjældne dyrearter. Men at det også skulle kunne forholde sig omvendt, altså at fattigdommen er et produkt af naturen, vil måske umiddelbart forekomme absurd. Ikke desto mindre er dette tilfældet mange steder i Afrika.

Mit ph.d.-projekt er at undersøge muligheder for at integrere de tilsyneladende modstridende mål om lokaludvikling og naturbevarelse i naturrige landdistrikter i Afrika. Gennem en serie af artikler, baseret på feltarbejde i Uganda, søger projektet at forstå spillet mellem natur, i form af regnskovsområder, og lokalsamfund i og omkring disse områder. Særligt søger projektet at undersøge mulighederne såvel som begrænsningerne ved bæredygtig turisme

som middel til at integrere naturbevarelse og fattigdomsbekæmpelse. Det teoretiske udgangspunkt for projektet ligger inden for den brede ramme af det interdisciplinære forskningsfelt political ecology eller politisk økologi, om man vil, der kan ses som en sammenkobling af natur- og miljøorienteret samfundsvidenskab og den overordnede politiske økonomi. En fælles forudsætning for feltet er en kritik af konventionel opfattelse af natur i balance og adskilt fra det menneskelige samfund.

Uberørt natur som konstruktion

Historisk set har den afrikanske natur ofte været portrætteret som tidløs og uberørt af mennesker, men dette er i høj grad en fejlantagelse. Der er formentligt ikke mange steder tilbage på jorden, som vi mennesker ikke i en eller anden udstrækning har været med til at påvirke og præge. Dette gælder også det afrikanske naturlandskab, som ligeledes er blevet formet af mennesker igennem årtusinder. Mange af kontinentets dyrerige savanner og frodige regnskove har engang været fouragerings- og jagtmarker for tidligere folk og kulturer og har dannet grundlag for alt fra mindre bosættelser til større

bysamfund. Men hvorfor er Afrika så fyldt med vilde naturparker? Og hvorfor er de i dag mennesketomme, hvis man altså ser bort fra alle safarituristerne? Dette hænger sammen med voldsomme historiske indgreb fra kolonitiden og ikke mindst den måde, vi europæere diskursivt har forstået naturen på.

Dybt indgroet i den vestlige verdens tankesæt er forståelsen af natur som i konstant balance og adskilt fra samfundet, men dette er i virkeligheden enormt misvisende. Ideen om økosystemer i ligevægt, der kan spores tilbage til oldtidens Grækenland, er i stigende grad blevet udfordret af økologer og miljøhistorikere som eksempelvis Crawford Holling og Daniel Botkin, der har peget på omskiftelighed og ustabile udsving som normen for natur over tid – med eller uden mennesker. Også ideen om 'vild natur', forstået som mennesketom natur, kan ses som et konstrueret fænomen, der totalt ignorerer videnskabelige fakta om menneskers historiske rolle i naturen. Den skarpe dikotomi mellem den menneskelige verden og naturen stammer fra oplysningstiden og forbindes særligt med Rene Descartes' og Francis Bacons filosofi.

I forbindelse med koloniseringen blev den europæiske forestilling om natur eksporteret til Afrika. Den afrikanske natur blev set som i perfekt balance og uberørt af mennesker grundet den lave befolkningstæthed. Dette affødte en vestlig videnskabelig diskurs, der så lokalbefolkningens subsistensgrundlag som destruktivt for naturen. Særligt afbrænding af jorden, græsning af kvæg og brugen af fælder til at fange vilde dyr blev set som tegn på, at der måtte gribes ind, hvis

ikke denne fascinerende natur skulde forsvinde.

I virkeligheden så billedet i Afrika dog helt anderledes ud. De afrikanske samfunds forhold til naturen var langt mere integreret i deres levevis, og skellet mellem natur og samfund, fandtes ikke på samme måde. Naturen og dens konstante forandring formede i høj grad, hvordan mennesker levede, og mennesker formede ligeledes naturen. Mange afrikanske samfund levede under skiftende jagt- og dyrkningsformer, hvor agerdyrkning foregik med enormt lange brakperioder, og jagtområder jævnlige blev udskiftet for at kunne opretholde dyrepopulationer. Så paradoksalt nok er mange af de berømte savannelandskaber, der stadig fascinerer europæere, ofte skabt af de mennesker, der boede der. Græssende kvæg fra nomadiske kvægavlere holdt træerne nede, afbrænding af jorden skabte frugtbarhed, og jagt medvirkede til kontrol af dyrestande. Grundet den enorme plads var mange steder henlagt til natur periodevist. Det betød dog ikke, at det var 'vild uberørt natur', men det var disse områder, som de europæiske kolonimagter forestillede sig som den sidste vilde natur.

Koloniseringen mellem bevarelse og udbytning af naturen

Kampen om den vilde natur i Afrika begyndte dog ikke med ideen om bevarelse. Overskyggende var fokuset på økonomisk udnyttelse, og naturen blev set som hovedmål for dette uden nogen skelen til vilde dyr og planter. Presset for naturbevarelsen i Afrika kom fra den voksende naturfredningsbevægelse, der opstod i starten af nittenhundredetallet og

primært bestod af engelske aristokrater – ironisk nok ofte storvildtjægere. Gennem deres lobbyarbejde blev et stigende antal områder afsat som beskyttede naturreservater, mens andre kræfter sideløbende kæmpede for øget udnyttelse af andre naturområder. Dette ledte til den noget særegne dualistiske rumlige opdeling af natur til økonomisk produktion versus natur til æstetisk anvendelse. Visse områder blev afsat til plantager og godser, og her var der ingen bekymring om natur og bæredygtighed, mens andre områder blev henlagt til naturreservater og nationalparker. For at sidstnævnte kunne lade sig gøre, var man dog ofte nødsaget til at tvangsforflytte de store befolkningsgrupper, der levede i denne 'uberørte' natur. Dernæst indhegnede man ofte parkerne og nægtede lokale adgang til brug af de naturressourcer, de hidtil havde levet af, en praksis der blev bragt videre i efterkolonitiden og stadigvæk er normen mange steder i Afrika. Denne proces er blandt andet beskrevet af David Anderson og Richard Grove i bogen *Conservation in Africa* og af John MacKenzie i bogen *The Empire of Nature*.

Afrika oplevede aldrig nogen industrialisering, og sprudlende urbane arbejdspladser drog ikke de store horder af folk fra land til by som i mange industrialiserede lande. Det er derfor i vid udstrækning de forvistes efterkommere, der uden subsistensgrundlag bor i dyb fattigdom uden for naturparkernes hegn og kigger ind på den aflukkede natur. Dette er historien om 'den vilde natur' i Afrika. Set ud fra denne betragtning, hvor absurd det end måtte lyde, kan man faktisk tale om den afrikanske natur som både socialt konstrueret og fysisk produceret. Den

mennesketomme natur er så at sige menneskeskabt. Dette gælder eksempelvis berømte naturparker som Krüger nationalparken i Sydafrika og Serengeti nationalparken i Tanzania.

Menneskets rolle i regnskoven

For konkret at illustrere ovenstående kan vi eksempelvis tage Ugandas regnskove, der netop danner ramme for mit ph.d.-projekt. Pollenanalyser har påvist, at Uganda stort set ikke havde nogen skov på højden af sidste istid for godt 18.000 år siden, og at den nuværende skov ekspanderede fra den nuværende Demokratiske Republik Congo for 10.000-12.000 år siden. Siden har disse skove løbende ændret karakter i takt med klimatiske udsving, og man kan derfor ikke tale om et egentligt klimaks. Samtidig ved man fra arkæologiske udgravninger, at der har levet mennesker, længe før skoven dannedes. Der er fundet stenredskaber fra arter af menneskets forfædre, der kan dateres mere end halvanden million år tilbage, og ifølge konventionelle teorier menes det nuværende menneske at have udviklet sig i netop denne region for godt 200.000-300.000 år siden. Dertil ved man også, at der i de seneste mange årtusinder har levet jæger-samler-folk i området, og efterkommere af disse lever den dag i dag i Uganda i form af pygmæ-folk, der netop er kendetegnet ved at have levet dybt inde i skoven og have ernæret sig ved skovens ressourcer.

Så spørgsmålet er, om disse skove nogensinde har været mennesketomme vildnis? Som tidligere beskrevet var det netop kolonitiden, der konstruerede denne forestilling og baseret herpå producerede sådanne skove. Dette blev gjort

ved, at man tvangsforflyttede skovbeboere, herunder pygmæerne, og nægtede lokalbefolkningen adgang til udnyttelse af skovenes naturressourcer, hvilket de hidtil havde haft. Denne praksis er fortsat op i efterkolonitiden og har resulteret i, at Ugandas skove i dag er fragmenterede mennesketomme lommer i et kulturlandskab.

Selvom man ser naturen som både social og ude af balance, behøver man ikke forholde sig fuldstændigt relativistisk til den. Tværtimod. Denne erkendelse kan være nødvendig, hvis man ønsker at bevare naturen. Og det er netop, hvad mit

ph.d.-projekt handler om. Jeg søger at belyse, hvad der forårsager destruktion og degradering af regnskove i Uganda, og hvordan man bedre kan bevare disse skove på en bæredygtig måde. Helt essentielt for dette er forståelsen af menneskers rolle i naturen – historisk såvel som nutidigt. Hvis det er de samme mennesker, der har levet i et med naturen og medvirket til dens bevarelse, som i dag er skyld i dens forsvinden, så kan denne indsigt forhåbentlig medvirke til at forstå, hvordan man kan integrere lokalbefolkningen i bevarelsesprocessen af disse helt unikke skove.

What Money Can Buy – status ved afslutningen af projektet

Af postdoc, teologisk konsulent, ph.d. Karen Marie Leth-Nissen

Den danske folkekirke står stærkt i den danske befolkning sammenlignet med andre gamle majoritetskirker i Nordeuropa. Det er én af de overordnede konklusioner fra forskningsprojektet *What Money Can't Buy*, som er støttet af Det Frie Forskningsråd / Kultur og Kommunikation samt medfinansieret af Det Teologiske Fakultet og Institut for Fødevarer- og Resourceøkonomi, KU, og RUC. Projektet nærmer sig sin afslutning efter 3½ års tværfaglig forskning i folkekirken som kulturinstitution. To engelsksprogede bøger og tre ph.d.-afhandlinger er undervejs i år, mange videnskabelige artikler er trykt eller på vej, ligesom et utal af formidlingsaktiviteter har givet projektets mange delresultater videre.

Projektorganisationen

Den fulde titel på projektet lød "What Money Can't Buy. The Dynamics between Market Orientation, Individualization and Social Capital in Cultural Institutions. The

Case of the Danish National Church". Projektorganisationen blev bygget op om fire seniorforskere, tre fra KU og én fra RUC. Lektor Hans Raun Iversen, leder af Center for Kirkeforskning, Det Teologiske Fakultet, var hovedansøger og projektleder og vejledte desuden undertegnede, ph.d.-studerende Karen Marie Leth-Nissen. Fra RUC har Lisbet Christoffersen, professor i religion og ret, deltaget. Lisbet Christoffersen er samtidig tilknyttet Det Teologiske Fakultet. Fra Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, KU, kom professor i religionssociologi Margit Warburg, og ph.d.-studerende Jes Heise Rasmussen, som Warburg var vejleder for. Professor Niels Kærgård, der er økonom, deltog fra Institut for Fødevarer- og Resourceøkonomi og er samtidig vejleder for ph.d.-studerende Sidsel Kjems. Andre vigtige danske bidrag er kommet fra religionssociolog Astrid Krabbe Trolle, teolog Anette Kruhøffer og religionssociolog Pernille Friis Jensen.

Selve projektarbejdet er forløbet ad tre spor: Det interne projektsamarbejde, det internationale udblik samt de individuelle forskningsprojekter. De resultater, som jeg rapporterer i denne artikel, stammer

fra den forskning, som projektgruppens medlemmer har gennemført i fællesskab og på individuel basis.

Internt samarbejde og internationalt udblik

Projektets tværfaglighed blev fra første færd sat i fokus med en række interne temaseminarer. Det blev tydeligt, at selvom vi kom fra hhv. økonomi, jura, religionssociologi og teologi, supplerede vores perspektiver og forskningstraditioner hinanden. Som gruppe har vi moret os med sammen at blive klogere på folkekirken som kulturinstitution. Seminarer, hyppige projektmøder og konferencer hjalp os til en fælles referenceramme og gjorde det muligt at formulere fælles indsigter.

Projektets åbningsseminar i december 2014 understregede det internationale islæt. Her var majoritetskirker, økonomi og New Public Management på dagsordenen. Seminaret banede vejen for en større komparativ analyse af folkekirken og andre gamle majoritetskirker. Sammen med professor i religionssociologi Linda Woodhead (Lancaster University) arrangerede vi en workshop i Lancaster i 2015, hvortil vi inviterede 20 forskere fra syv lande. Her fremlagde vi for hinanden, hvordan situationen var for de store kirker i England, Skotland, Island, Norge, Finland, Sverige og Danmark. De komparative blik førte en mængde nye indsigter med sig, idet vi sort på hvidt kunne se, hvor stor forskel der er på kirkernes situation.

Sideløbende har projektgruppens syv deltagere deltaget i konferencer og seminarer i udlandet og udbygget netværk til gavn for projektet. Vi er hver især dykket ned i forskellige datasæt, kildesamlinger og interviewmateriale for at tilvejebringe

de delelementer til nye indsigter, som har bragt os til projektets overordnede resultater.

De overordnede resultater

Projektets første bog er redigeret af Hans Raun Iversen og Linda Woodhead og hedder "The Persistence of Societal Religion. The Old National Churches of Northern Europe" (Bloomsbury). Den sammenligner de fem nordiske, den anglikanske og den skotske nationalkirke. Overordnet viser bogen, at kirkernes grad af udadvendthed mod samfundet har stor betydning for, hvordan de klarer sig, og her er folkekirken én af de mest udadvendte. Den anden bog hedder "The Folk Church as a Cultural Institution. *Dynamics between Market Orientation, Individualization and Social Capital in Cultural Institutions*" og er redigeret af Hans Raun Iversen sammen med Lisbet Christoffersen, Niels Kærgård og Margit Warburg (Syddansk Universitetsforlag). Den analyserer folkekirken som kulturinstitution. Ét resultat viser, at folkekirken gør som andre kulturinstitutioner: vender sig mod brugerne, skærper formålet, ansætter folk til IT og markedsføring i en mere fleksibel organisation, der skal levere nye og anderledes tilbud. De overordnede resultater viser altså, at folkekirken udvikler sig i takt med et stadig mere markedsgjort og individualiseret dansk samfund. Folkekirken kombinerer et bredt teologisk fundament med en høj grad af åbenhed over for den danske befolknings individuelle behov og ønsker og gør det på et fundament af særtræk, som medvirker til at folkekirken står stærkt sammenlignet med andre gamle nationalkirker.

De afgørende faktorer er:

- Finansieringsmodellen med kirkeskat
- Lokaldemokratiet
- Et godt match mellem folkelig mentalitet og folkekirken
- Koblingen mellem folkekirke og national identitet
- Medlemskabsmodellen
- Den teologiske faguddannelse
- Frihed for medlemmer og præster
- Den fælles kulturarv med de middelalderlige kirkebygninger

Tilsammen har disse træk sikret, at folkekirken stadig har en usædvanlig høj medlemsprocent og bred brug af de kirkelige ritualer. Folkekirkens særlige finansieringsmodel, kirkeskatten, er et eksempel på, hvad penge rent faktisk KAN købe. Kirkeskatten beregnes af medlemmernes indkomster og følger dermed den generelle velstandsstigning i samfundet. Til forskel fra, hvad der er tilfældet i andre majoritetskirker, har kirkeskatten sikret folkekirken ressourcer til at udvikle aktiviteter og indsatsområder. Samtidig sikrer lokaldemokratiet i menighedsråd, provstiudvalg og stiftsråd, at størstedelen af kirkeskatten forvaltes lokalt. De lokale demokratiske organer understøttes af en statslig administration i Kirkeministeriet.

Den stærke teologiske faguddannelse forankrer præsterne i den lutherske tradition, omend forbindelsen svækkes. Reformationsfejringerne i 2017 afslørede forskelle mellem dansk civil religion og teologisk traditionel lutherdom. Samtidig er folkekirken bygget lige så meget på national identitet som på en særlig teologisk tradition. Forbindelsen til den nationale identitet understøtter det forhold, at medlemskab af folkekirken of-

test etableres ved spædbarnedåb. Man skal melde sig *ud*, hvis man ikke vil være med. I England skal man fx aktivt melde sig *ind* som voksen, hvis man vil være beslutningstagende medlem af Church of England. Ud over barnedåb bruges folkekirkens ritualer som konfirmation, bryllup og bisættelse/begravelse flittigt af den danske befolkning, og folkekirken er dermed tæt knyttet til familiefejringer. Folkekirken har næsten monopol på ritualer, idet de organiserede alternative ritualer kun har beskednen udbredelse. Folkekirken kræver ikke andet af medlemmerne, end at de er døbt og betaler kirkeskat. Til gengæld oplever danskerne generelt, at folkekirken står til rådighed, når de har brug for den, og de identificerer i høj grad folkekirken med kirkebygningerne. Ligesom korset i det danske flag har kirkebygningerne en integreret placering i det danske kulturlandskab.

Endnu en styrke ved folkekirken er den høje grad af frihed for både medlemmer og præster. Medlemmer kan vælge tilhørsforhold til den præst, de ønsker, gennem sognebåndsløsning. Nyere lovgivning har gjort det endnu friere for medlemmer at benytte en anden kirke end deres sognekirke. Præster har samtidig frihed til at sige nej til at vie fraskilte og par af samme køn. Tilsammen sikrer disse friheder, at folkekirken favner bredt teologisk og rummer præster og menigheder, som i andre lande ville stå uden for en national kirke.

Folkekirken som kulturinstitution

Som kulturinstitution er folkekirken med til at udbrede dansk kultur og en særlig dansk luthersk kristendom. Folkekirken har bidraget og bidrager fortsat til

social kapital, sammenhængskraft, en luthersk arbejdsetik og demokratisk og kulturel dannelse i det danske samfund. Folkekirken er underlagt samme bølge af New Public Management som resten af den offentlige sektor. Den er dog mindre berørt af reformer end tilsvarende danske kulturinstitutioner og undgår fx på lokalt niveau de årlige topprocentsbesparelser, mens de stifts- og landsdækkende institutioner er underlagt dette krav. Forandringen mod New Public Management er særligt foregået gennem lovændringer og ændringer i forvaltning af økonomien. Reformprocesserne er forhandlet på plads mellem "de fire synoder", Kirkeministeriet, biskopperne, Præste/Provsteforeningen og Landsforeningen af Menighedsråd, oftest gennem betækningsarbejder. Folketinget fungerer som folkekirkens lovgivende synode og tager beslutninger om særlige politisk følsomme forandringer som spørgsmålet om kvindelige præster i 1947 og vielse af par af samme køn i 2012. På den måde kommer folkekirken forholdsvist smertefrit gennem sådanne ændringer. Ritualerne fastlægges fortsat af Kirkeministeriet med Regenten som lovgiver.

Folkekirkens 107 provster har en særlig rolle som mediatorer mellem Kirkeministeriet, menighedsråd og folkekirkens medlemmer. Provsterne insisterer på folkekirkens lutherske fundament, samtidig med at de følger udviklingen mod mere marked og mere individ – særligt ved at sikre økonomiske ressourcer til målgrupperettede aktiviteter. Ser man på de danske udlands- og sømandskirker, som ikke finansieres af kirkeskat, klarer de sig kun ved at skaffe midlerne selv. Samtidig er denne markedsføring gen-

nem typisk julebasarer med til at skabe sammenhængskraft i udlandskirkerne.

Hvordan bygger man et projekt?

Erfaringen fra *What Money Can't Buy* peger på, at det drejer sig om at gribe nogle bolde. At sige ja-tak, når andre forskere kaster en idé op i luften, og løbe med og se, om den kan bære. Da vi syv sad i efteråret 2013 og skrev ansøgning sammen, lød besværgelsen hele tiden: "Der er ingen, der får midler til forskning i folkekirken i Danmark". Vi skrev alligevel ansøgningen til Forskningsrådet med tilsagn om medfinansiering fra Københavns Universitet og RUC og sendte den ind. I juni 2014 kom så den overraskende besked. Vi havde fået de 6,3 millioner til at forske for, og vi tre ph.d.-studerende sagde vores jobs op eller gik på orlov og skiftede spor.

For mit eget vedkommende må jeg sige, at jeg ikke har fortrudt mit skifte én eneste dag. Min deltagelse i *What Money Can't Buy* har været en fantastisk forskerskole. At være del af et større projekt frem for at sidde med et individuelt ph.d.-projekt har for mig at se åbenlyse fordele. Projektets fire seniorer har gavmildt givet mig adgang til deres store erfaring og deres faglige netværk. Samtidig har de mange projektaktiviteter ladet mig øve planlægning og facilitering af forskningsaktiviteter. Den største gevinst har dog været tværfagligheden, som har givet mig en helt ny og mere kompleks forståelse af folkekirken som institution, både historisk og i dag.

Publikationslisten opdateres løbende på dette link: https://teol.ku.dk/cfk/igangvarende_forskning/forskning/whatmoneycantbuy/publikationer/

Hvad er det evangelisk-lutherske i liturgi og ritual? Refleksioner fra arbejdsgruppen om dåb og nadver

Af faglig sekretær, ph.d. Nete Helene Enggaard

I januar 2017 nedsatte de danske biskopper tre fagudvalg med det formål i en to-årig periode at arbejde med 1) gudstjeneste, 2) sakramenter og 3) autorisation. Det

Teologiske Fakultet i København yder videnskabelig understøttelse af arbejdet i gruppen vedrørende dåb og nadver, der er sammensat af repræsentanter fra de teologiske forskningsmiljøer i København og Aarhus, Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter samt præster og organister.

Ifølge sit kommissorium har arbejdsgruppen om sakramenter, hvor jeg fungerer som sekretær, til opgave at medvirke til de tre gruppers samlede arbejde med en gennemtænkning og drøftelse af sakramenterne, historisk, aktuelt, liturgisk og teologisk, for at besinde sig på den lutherske arv i en nutidig sammenhæng. Arbejdsgruppen skal under inddragelse af nyere forskningsvinkler og tilgange til liturgi bidrage med en teologisk re-

fleksion over bl.a. nutidens nadversyn og -praksis.

Nogle af de spørgsmål, der diskuteres i arbejdsgruppen, handler om kirkens forpligtelse på reformatorenes liturgiske afgørelser: Bør man, som i vores nabolande, overveje at føre nadverliturgien i nærheden af dens oldkirkelige forlæg? Er nadveren et rum for tilsigelsen af syndernes forladelse til den enkeltes anfægtede samvittighed eller udtryk for en kollektiv taksigelse, måske med social-etiske implikationer? Hvor ligger vægten 'evangelisk-luthersk' set, og hvordan harmonerer dette med den folkelige og folkekirkelige virkelighed, hvor nadveren i højere grad er et skelsættende end et fællesskabsstiftende sakramente?

Med nedsættelsen af de liturgiske arbejdsgrupper har biskopperne ønsket, at fag-faglige udvalg skal arbejde med de relevante spørgsmål for at formulere tre rapporter, der kan anvendes som grundlag for en bred folkekirkelig drøftelse af autorisation, gudstjeneste og liturgi.

I det følgende skitserer jeg i kort form udviklingen frem til den nye gudstjene-

steordning i 1992. Derpå opridser jeg de forskningsdiskussioner, der med begreber som ord/kult, kerygma/eukaristi, tiltale/taksigelse – eller passiv/aktiv – knytter sig til drøftelsen af luthersk nadverliturgi og -teologi. De forskellige tilgange til nadveren har at gøre med den teologiske distinktion mellem guddommeligt og menneskeligt, mere specifikt med menneskets rolle som rent modtagende (*mere passive*) over for Gud.

Gudstjenesteordningen 1992. Højmes- sen som enhed af ord og sakramente

Gudstjenesteordningen 1992 betød for nadverens vedkommende et nybrud i dansk kontekst. Nu blev nadveren – efter rundt regnet 300 år – igen en del af den faste højmesseliturgi, ligesom der blev givet mulighed for at vælge mellem tre forskellige nadverritualer: a) “Kære Kristi venner”, b) “Opstandne Herre og Frelser” og c) “I kor med alle engle”.

Den nye ordning er resultat af de liturgiske diskussioner, der i Danmark fandt sted især ved slutningen af det 20. århundrede. I 1912 blev det nuværende nadverritual b indført. Som alternativ kunne dog også bruges indledningen “Kære Kristi venner”, der i 1992 optræder som nadverritual a. På daværende tidspunkt havde ritual a, der tydeligt følger Luthers *Deutsche Messe* fra 1526, siden Kirkeritual i 1685 været stort set enerådende. Biskopperne ønskede med 1912-ordningen at bryde med den formanende og belærende linje, der var blevet dominerende i dansk nadverpraksis. Gudstjenesteordningen 1912 markerer et ønske om at vende tilbage til ‘den gamle kirkes rige arv’; som konsekvens heraf måtte nadverens forvaltning være båret

af “Tilbedelse, Tak og Bøn” (*Forslag til Ritualer*, 1910). Det nye b-ritual, der bl.a. genoptog de gamle led *Sursum Corda* (“Opløft Jeres hjerter”), *Sanctus* (“Hellig, hellig, hellig er Herren”) og *Benedictus* (“Velsignet være han, som kommer”), indvarslede en restaurerende linje, der – med nedslag i *Prøveritualbogen* (1963) og *Foreløbige ændringer i Ritual- og Alterbog* (1973) – fandt sin kulmination med det udvidede ritual c i 1992.

De liturgiske diskussioner i denne periode, der var repræsenteret af skikkelser som K.E. Skydsgaard, R. Prenter og C. Thodberg, kom i særlig grad til at dreje sig om forholdet mellem ord og kult eller kerygma og eukaristi: taksigelse. Med de liturgiske forslag fra 1963 og frem til 1992 var der åbnet en linje i dansk nadverpraksis tilbage til den oldkirkelige forståelse af nadveren som taksigelses- og lovprisningshandling; en forståelse, der også findes i den i dansk kontekst noget oversete lutherske gudstjenesteordning fra 1523, *Formula missae*.

Nyere Lutherforskning: Kerygma og eukaristi – det soteriologiske ‘mere passive’?

Siden 1992 er nye forskningsvinkler og erkendelser kommet til inden for eksege, liturgividenskab, kirkesociologi og nyere Lutherforskning, der sætter spørgsmålstegn ved den efterreformatoriske tradition og dens selvforståelse. De aktuelle diskussioner drejer sig blandt andet om forholdet mellem Luthers to gudstjenesteordninger fra 1523 og 1526, der i dag med afsæt i begreber som gave, reciprocitet og socialitet læses i lyset af Luthers nadverteologiske skrifter fra 1519 til 1527/28.

Luther skrev to gudstjenesteordninger, som han forestillede sig skulle fungere side om side. *Formula missae* 1523 er en latinsk messe, hvori de gamle led Sursum Corda, Sanctus/Benedictus og Agnus Dei indgår. Luther lader indstiftelsesordene, der i 1523 kan siges sagte, omkransede af en indledende takkebøn og Sanctus/Benedictus, der følger *inden* uddeling og måltid. I forhold til de middelalderlige forlæg er *Formula missae* forholdsvis konservativ; Luthers kritik handler i 1523 om den romerske messekanon og den markante offerterminologi, der modsvarer messeoffertanken. Messeofferet modsiger ifølge Luther troens og dermed nadverens væsen: “nadveren modtager vi, men et offer giver vi. Man kan ikke modtage og ofre de samme ting” (*Om kirkens babyloniske fangenskab*, 1520). Nadveren er en gave, der i ord og elementer rækkes mennesket af Gud for at modtages i tro. Alt “det, der klinger af offer”, skal ud af nadveren (Luther 1523).

Luthers andet gudstjenesteskript, *Deutsche Messe* 1526, har modsat *Formula missae* et tydeligt kateketisk og didaktisk præg rettet til de ’enfoldige lægfolk’: Messen holdes på tysk, de gamle latinske led er erstattet af salmesang, og indstiftelsesordene siges højt og tydeligt til folket. Nadveren indledes med en parafase af fadervor og en formaning om nadverens indhold. I *Deutsche Messe* er der ingen liturgiske led mellem indstiftelsesberetning og uddeling, måltidet, der følger umiddelbart efter indstiftelsen; Luther har nu fjernet den indledende takkebøn for at understrege indstiftelsesordenes karakter af løftes- og uddelingsord: de er levende tiltale, evangelium, der er henvendt til nadvergæsterne og fulden-

des i måltidet (Nielsen, “De tre danske nadverritualer”, 2018).

Ifølge den tyske kirkehistoriker D. Wendebourg, der har rettet en skarp kritik mod den restaurerende linje i flere protestantiske kirkesamfund, udtrykker *Deutsche Messe* en afgørende sondring mellem guddommeligt og menneskeligt: I sakramentet handler Gud suverænt med mennesket, initiativet er alene Hans, mens kirkens og menighedens rolle som rene modtagere af det guddommelige løfte i ord og tegn bliver tydeligt. Indstiftelsesord og måltid overgår i 1526 til at fungere som nadverens mål og fuldstændiggørelse; hermed får menigheden en ny markant betydning teologisk og liturgisk (Wendebourg 1997).

Wendebourgs læsning bryder med de mere liturgihistorisk – og økumenisk – orienterede tilgange, som har vundet indpas i 20. århundrede. Disse tolker Luthers gudstjenesteordninger som udtryk for et tab og en reduktion, hvormed Luther selv – med sin insisteren på indstiftelsesord og elementer – bliver negativt afhængig af de romersk-katolske fejludviklinger, han forsøgte at bekæmpe (fx Schmidt-Lauber, Dix): Polemikken mod enhver gerningsretfærdighed levner ikke plads til nogen form for menneskelig aktivitet, men udelukkende til Guds. Konsekvensen er ifølge disse fortolkere, at den afgørende eukaristiske dimension i nadveren tabes. Det drejer sig om selve kernen i det, der i oldkirken blev udtrykt i et omfattende liturgisk forløb, hvori menigheden under bøn, tak og lov frembar skabelsens gaver til velsignelse fra Gud (Nielsen, *På den første dag*, 2017).

Flere nutidige forskere peger dog på et eukaristisk potentiale i Luthers nadver-

teologi og -liturgi, der har at gøre med Luthers forståelse af kommunikationen mellem guddommeligt og menneskeligt, aktivitet og passivitet: Luther er ikke, som bl.a. den tyske forsker W. Simon har fremhævet, modstander af, at nadveren forstås i eukaristiske og endda offersemantiske kategorier, nemlig som menighedens taksigelses- eller selvhengivelsesoffer: “Med tak, lov og ære over for Gud bringer han [den kristne] det største offer, den højeste gudstjeneste og den herligste gerning, nemlig et takoffer!” (Luther 1530; Simon, “Worship and the Eucharist in Luther Studies”, 2008). I fx *Sermon om det nye testamente* (1520) beskriver Luther nadveren som en ’selv-offring’, her ofrer de troende “sig selv” og “alt, hvad de har” sammen med Kristus; i nadveren overgives menighedens “bøn, tak, lov og dette vort offer af os selv” til Kristus med en fast tro på hans løfte: “Denne tro udvirker visselig, at Kristus antager os, frembærer os selv, vor bøn og lovprisning og også giver sig hen for os i himlen” (Luther 1520).

Af de sidste citater fremgår, at nadveren for Luther også har en dialogisk – reciprok – karakter, idet Kristus og den troende her kommunikerer, giver, hvad de har og er, til hinanden. I Kristustroen sker kommunikationen mellem guddommeligt og menneskeligt både indvortes og udvortes; i troen forenes den kristne på én gang med Kristus i hans evige selvhengivelse til Faderen i himlen – hvor Kristus “dagligt fremstiller og ofrer dem [sit legeme og blod] for os hos Gud for at erhverve os Naade” (Luther 1526) – og giver sig hen i kærlighed til næsten. Troen er ifølge Luther en gave, der modtages, men er også selv en given. Mod-

tagelsen af gaven har (som gaven selv) selvhengivelsens form. Taksigelse – bøn, tak og offer – er ikke udtryk for en menneskelig aktivitet, der skal udvirke noget hos Gud, men en kommunikativ modus, hvormed den troende i nadverfejringen modtager sakramentets gave, løftet, som den danske Lutherforsker Bo Holm har udtrykt i flere sammenhænge.

De nyere læsninger af Luthers nadverteologi og -liturgi åbner retfærdiggørelseslæren for en ’helliggørende’ dimension. Troens aktivitet er eukaristisk defineret som taksigelse og selvhengivelse for Guds forudgående nåde i Kristus. Troen på løftet, der skænkes og modtages i nadveren, fastholder den afgørende soteriologiske skelnen mellem guddommeligt og menneskelig gerning, men åbner samtidig for at forstå kommunikationen mellem Gud og menneske i reciproke og sociale kategorier. Mennesket kan i Kristus-troen selv være giver – af sig selv – til Gud og næsten (Holm; Simon 2007).

Et spørgsmål til videre drøftelse handler om det, der blev dansk reformatrisk tradition, i forhold til tendenserne i forskning og beslægtede kirkesamfund: Vidner de danske nadverliturgier i yderste konsekvens om en umistelig (reformatrisk) indsigt, der i dag må gøres gældende over for reformatorerne selv, hvis den blivende forskel mellem Gud og menneske, sammenholdt med retfærdiggørelseslæren, skal fastholdes? De aktuelle diskussioner har ikke bare forskningsmæssig interesse; de vedrører også de tre danske nadverritualers teologiske implikationer og den nutidige drøftelse af antropologi, soteriologi og ekklesiologi – der må komme til udtryk i ritual og liturgi.

Autoritet i Qumran – gennem hukommelse, forandring og stabilitet

Af ph.d. stipendiat, cand. theol. Melissa Sayyad Bach

Dødehavsrullerne, som blev fundet i årene 1947-57 i en række klippehuler nordvest for det Døde Hav, tilhørte formentlig en radikal jødisk gruppering, der holdt til

i bebyggelsen ved Khirbet Qumran ca. 200 f.Kr. til 68 e.Kr. Disse tekster er de ældste beviser på bibelske teksters eksistens. Dette fund har forsynet os med skrifter, som vi kender fra det Gamle Testamente, men også med tekster, som er inspireret af det gammeltestamentlige univers, som her danner grundlag for nyskabelse og genfortælling. Endvidere indeholder Dødshavsrullerne spor af strømninger, som udfylder nogle af hullerne mellem Det Gamle og Det Nye Testamente. Således ændrer og udvider fundet af Dødehavsrullerne præmissen for bibelforskning.

Siden vinteren 2017-2018 har jeg været ansat som ph.d.-studerende ved Det Teologiske Fakultet. Under ph.d.-uddannelsen er det mit mål at afdække, hvordan religiøs autoritet (hellige teksters

autoritet) formidles og etableres gennem hukommelsen. Qumran-biblioteket vidner blandt andet om, hvordan det, der huskes fra hellige tekster, danner grundlag for videre fortællinger. Hellige tekster bliver først hellige, når de er i funktion som autoritative og retningsgivende for nogens levevis. I udgangspunktet skal de være værd at huske og bevare. Gennemslagskraften består i det helt basale, at det, der bliver husket, får autoritet fremfor alt det, der bliver glemt. Menneskets identitet dannes ud fra, hvad det husker, hvad enten det handler om noget, mennesket spejler sig i, eller noget, det tager afstand fra.

Jeg integrerer Whitehouses socialantropologiske teori samt en sub-genre under kognitiv litterær analyse (Construal Level Theory, Burke & Troscianko) med klassisk eksegesi for at identificere de kognitive processer, der gør budskabet i en given tekst værd at huske og bevare. I teksterne undersøger jeg: Hvad huskes? Hvordan huskes det? Hvorfor huskes det?

Hvad huskes?

Jeg har udvalgt tre Qumran-kompositioner (Sekthåndbogen (1QS), Takkesal-

merne (1QH), 4QInstruktion) som case studies, der skal belyse, hvordan teksterne nyskabelse tager afsæt i den velkendte gammeltestamentlige verden og dens meningsunivers.

Teksterne er udvalgt ud fra fem kriterier: 1) De har en central rolle i Qumranbiblioteket, som bekræftes både af indholdet og af antallet af fundne kopier. 2) De repræsenterer forskellige genrer og narrative strukturer. 3) De indeholder elementer af ritual-praksis. 4) I teksterne optræder autoritetsskikkelser, som skaber rammerne for, hvordan autoritet etableres og vedligeholdes. 5) Endelig har alle tre tekster tydelige intertekstuelle forbindelser til Det Gamle Testamente.

1. Sekthåndbogen (1QS) er kategoriseret som en sekterisk tekst, dvs. man formoder, at den er blevet til inden for broderskabet. Således indeholder teksten instruktioner til broderskabet om, hvordan deres liv skal tilrettelægges. Instruktionerne er afbrudt af teologiske formanende passager, der informerer læseren om indretningen af kosmos og en eskatologisk nerve, som er omdrejningspunktet for skriftet. Disse teologiske passagerer kan siges at danne grundlag for, hvorfor instruktionerne er nødvendige; de motiverer læseren til at udføre instruktionerne. Teksten henvender sig til "underviseren" (*maskil*), som er tekstens autoritetsfigur.
2. Takkesalmerne (1QH) betragtes som regel som sekteriske. De udgør ligesom Salmernes Bog en antologi af digte. Indholdet varierer, men en konstant i teksterne er salmistens afhængighed af Gud. Autoritetsfiguren, det talende jeg, identificerer sig selv

med betegnelsen "underviseren", "lærer".

3. 4QInstruktion er den længste visdomstekst i Qumran-biblioteket og beslægtet med visdomslitteraturen i det Gamle Testamente. Den regnes af de fleste forskere ikke for en sekterisk tekst. Tematikken kredser om, hvordan indsigt gives til den forstandige gennem det abstrakte begreb "det kommendes hemmelighed". Endvidere indeholder teksten bl.a. instruktioner om daglige emner som ægteskab, økonomi og høst. Autoritetsfiguren i denne komposition er "den forstandige".

Hvordan huskes det?

Fordi vi kender de bibelske tekster, kan vi analysere, hvordan genfortælling og tilpasning finder sted i Qumran-biblioteket. De bibelske tekster er de velkendte fortællinger, og dette bliver nu i Qumran-teksterne suppleret med en ny fortællingsramme, dvs. en omskrevet overlevering. Forskerne har anvendt kategorierne "sekterisk" og "ikke-sekterisk" for bedre at kunne sortere i Qumran-tekstkorpus. Disse kategorier inddeler teksterne i tekster, som man formoder, broderskabet selv har skrevet (sekteriske), og de tekster, som er anvendt og ejet af broderskabet, men ikke nødvendigvis forfattet af dem (ikke-sekteriske). I stedet for denne kategori-inddeling vil jeg se på, om der i teksterne er spor af fundamentale fællestræk. Det er min arbejdshypotese, at de udvalgte tekster trods forskel i indhold og genre har mere tilfælles og trækker på nogle af de samme elementer for at etablere autoritet.

I Det Gamle Testamente kobles hu-

kommelse, skriftlighed og autoritet sammen. Her kan man fremhæve 5 Mosebog som et markant eksempel. I 5 Mos 8,18 læser vi: '*Husk på Herren din Gud*; det er ham, der giver dig kraft [...]'. Og videre læser vi i 5 Mos 9,7: '*Husk det, og glem ikke, [...]*'. Og ikke mindst i kongeloven 5 Mos 17, 18-19: 'Når han har bestøget sin kongetrone, skal han tage *en afskrift af denne lov til eget brug, efter levitpræsternes diktat*. Den skal ligge hos ham, og *han skal læse i den hele sit liv*, for at han må lære at frygte Herren sin Gud og [...]'. Disse tre aspekter, at huske/ikke glemme, tage afskrift/skriftlighed, Jahves og kongens autoritet, fremhæver, stadfæster og vedligeholder hinanden.

Hellige teksters autoritet findes bl.a. i det helt basale, at de er bevaret i hukommelsen gennem overlevering. Det, der er bevaret og nedskrevet, huskes, mens det, der er gået tabt, glemmes.

Ud fra vores kendskab til de bibelske tekster kan vi analysere, hvordan det, der hentes fra det gammeltestamentlige univers, danner grundlag for en ny fortælling. Eksempelvis i Sekthåndbogen (1QS) og Takkesalmerne (1QH) optræder "underviseren" (*maskil*) som autoritetsfigur. "Underviseren" har en central funktion i etablering og vedligeholdelse af broderskabet. Hans opgave er at udruste nuværende samt kommende medlemmer med den rette viden til at udføre broderskabets rette livsstil. "Underviserens" autoritet er bl.a. bygget på at være modtager af åbenbaring og formidle en hemmelig viden i det rette omfang og til den rette tid.

"Underviseren" findes ikke i Det Gamle Testamente som et embede eller en fastlåst størrelse. Roden *sakal* optræder hyppigt i Det Gamle Testamente og

ofte i forbindelse med formidling eller opnåelse af indsigt. I Dan 11-12 optræder roden på en måde, der har mest tilfælles med den måde, hvorpå *maskil* anvendes i Qumran-litteraturen.

I Dan 12,3 er der tale om de vises skæbne: '*De indsigtfulde (hamaskilim) skal stråle som himmelhvælvingens stråleglans, [...]*'. Det er let at få øje på den gammeltestamentlige inspiration, hvad angår figuren *maskil*. Samtidig er der tale om en videreudvikling af figuren. Fra at være en egenskab, man enten kan tilegne sig eller videregive, bliver "underviseren" i Qumran-litteraturen mere avanceret i form af et fast og autoritativt embede.

I projektet kombinerer jeg klassisk eksegesi med kognitiv analyse. Jeg vil særligt inddrage en socialantropologisk ritualteori, *Modes of Religiosity* (Whitehouse 2004), som skildrer intuitiv hukommelse og emotionelle processer. Teorien beskriver den emotionelle effekt, et ritual har i hukommelsen i kraft af, hvor hyppigt det pågældende ritual praktiseres. Ifølge modes-teorien er der tale om to parallelle processer, som er vitale for, at en ideologi kan overleve: Den ene proces går ud på, at det religiøse indhold må tage en form, som fordrer at blive husket. Den anden proces handler om, at man er eller man holdes motiveret for at videregive det religiøse indhold.

Processerne kan beskrives som to "modes": Den ene kaldes *the Imagistic Mode*, som skildrer ritualer, der udføres med lav hyppighed. Netop derfor skaber disse ritualer en høj emotionel påvirkning hos deltageren. Fordelen med denne slags ritualer er, at de skaber en følelse af varig åbenbaring. Den erfaring, der opnås gennem disse ritualer, lagres i den episodi-

ske hukommelse og former deltagerens identitet. Ulemper ved denne erfaring er, at det er vanskeligt at huske komplekse doktriner, når kun *Imagistic Mode* aktiveres, fordi ritualer udføres så sjældent.

I den anden "mode", *the Doctrinal Mode*, opføres ritualerne hyppigt, og derfor opstår der en lav emotionel stimulation. Fordelen ved denne form er, at der kan lagres en stor mængde information i den semantiske hukommelse hos den, der overværer eller deltager i ritualer. Ulemper ved et højfrekvent ritual er, at det medfører en reduceret motivation. Her kan reduceret motivation undgås gennem forjættelse om evigt liv versus trussel om evig fortabelse.

Ud over modes-teorien applicerer jeg kognitiv litterær analyse, en paraplybetegnelse, der dækker over forskellige analytiske værktøjer, som er nyttige i forholdet mellem kognition og skriftlighed. Modes-teorien er udviklet med henblik på ritualer, der udføres i praksis. Således kan denne teori komme til kort, når der er tale om skriftlig overlevering. Derfor er det hensigtsmæssigt også at inddrage metoder, som er direkte beregnet på tekster. Endelig vil jeg anvende narrativ analyseteori for at afdække aspekter af identitetsdannelse gennem narrativitet og for at vise, hvordan vi gennem historier husker og videregiver det, som er værd at huske.

Hvorfor huskes det?

De tre Qumran-tekster er fælles om en eskatologisk horisont, hvor målet er at opnå den rette livsstil, så man kan sikre sig evigt liv frem for evig fortabelse. Modes-teorien anser løftet om evigt liv og sanktionen om evig fortabelse for

mekanismer, der holder motivationen på det rette niveau. For at analysere, hvorfor disse mekanismer virker motiverende, vil jeg inddrage en af sub-genrerne i kognitiv litterær analyse, Construal Level Theory (CLT). Teorien beskriver forholdet mellem psykologisk distance og evnen til at tænke abstrakt. Den grundlæggende ide er, at jo længere væk et objekt er fra personen, jo mere abstrakt forekommer det. Og omvendt jo tættere objektet er på personen, jo mere konkret bliver objektet opfattet. CLT-teorien anvendes i analyse af science fiction-genren (scifi).

Scifi foregår som regel i en apokalyptisk og eskatologisk verden. Genren virker gennem fremmedgørelse ved at hive læseren ud af de gængse rammer og ophæver den synlige verden. Den kognitive fremmedgørelse i scifi kan sammenlignes med måden, hvorpå eskatologien virker i Qumran-litteratur.

Ved at kombinere disse metoder er det mit mål at kunne identificere, hvorledes eskatologi bliver et kognitivt forestillingsrum, som motiverer hukommelsen. Qumran-litteraturen er i høj grad præget af et eskatologisk verdenssyn, som stammer fra den gammeltestamentlige referenceramme. Hensigten er at belyse, hvorledes vi kan spore to ting: 1) Hvordan hukommelsen har brug for både noget kendt (stabilitet/de bibelske referencerammer) og noget ukendt (forandring/den udviklede eskatologi) for at holde læseren/tilhøreren motiveret. 2) Hvordan fungerer disse grundlæggende kognitive mekanismer? Projektet er blot i sin begyndelse. Jeg glæder mig til at se, hvor projektet bærer hen, og hvilke nye aspekter af autoritet der kan belyses gennem stabilitet og forandring i hukommelsen.

Teologisk efter- og videreuddannelse anno 2018: om frugtbare forstyrrelser, masters og den frie ånd

Af lektor, ph.d., formand for Det Teologiske Fakultets efter- og videreuddannelsesudvalg Marlene Ringgaard Lorensen

Det Teologiske Fakultet har udbudt kurser på Åbent Universitet siden først i 1990'erne, og siden 2001 har et stigende antal erhvervsaktive fordybet sig i form af en individuelt tilrettelagt masteruddannelse i Søren Kierkegaards forfatterskab, homiletik, sjælesorg, islamisk teologi mm. De studerende kommer fra forskellige faglige baggrunde, såsom jura, litteratur, sundhedsvidenskaberne samt diverse uddannelsesinstitutioner. Størstedelen af dem, der tager efteruddannelse på TEO, er dog teologiske kandidater, som kommer tilbage til universitetet for dels at vedligeholde deres faglige viden og kvalifikationer, dels at udvide deres uddannelse med nye indsigter og kompetencer. Det Teologiske Fakultet har et relativt stort antal ÅU- og masterstuderende i forhold til de øvrige fakulteter på KU, men teologer synes også at have en særlig forkærlighed for livslang læring.

Impact som gensidig forstyrrelse mellem teori og praksis

Dette forår blev lektor Anders Holm og undertegnede inviterede til at holde oplæg på et seminar om "Impact", arrangeret af Det Samfundsfaglige, Det Humanistiske, Det Juridiske og Det Teologiske Fakultet. På seminaret blev det diskuteret, hvilken form for indflydelse de såkaldte "tørre fag" ved de fire fakulteter har i samfundet. Med afsæt i vores erfaringer med efter- og videreuddannelse beskrev vi, hvordan den interaktion og vidensudveksling, som finder sted mellem forskere og praktikere, kan ses som en form for gensidig påvirkning mellem universitet og samfund. På seminaret refererede vi til et slogan, som Københavns Universitet mangfoldiggjorde for nogle år siden, og som lyder: "Først lærer vi dig alt. Så lærer du os, hvor vi tog fejl." Selvom udsagnet udtrykker en forsimpning af det komplekse forhold mellem undervisning og læring, understreger det også den interaktion – og frugtbare forstyrrelse – der foregår i spillet mellem forskning og praksis, for forholdet mellem teori og

praksis er naturligvis ikke et spørgsmål om envejs applikation, men snarere gensidig undren og korrektion.

Når vi underviser mennesker, som har gjort brug af deres uddannelse i praksis i flere år, får vi både kritisk og konstruktiv respons på, hvordan forskningen faktisk anvendes i praksis – og hvor den kommer til kort. Samtidig styrkes det forskningsbaserede grundlag hos dem, der efter- og videreuddannes. Men i modsætning til dengang, de var kandidatstuderende, tilegner de sig nu viden i kritisk vekselvirkning med de erfaringer, de gør sig i arbejdslivet. Vores tese er således, at impact indenfor et fag som teologi kan ses som en gensidig forstyrrelse mellem forskere og praktikere – og forhåbentlig en frugtbart forstyrrelse i den forstand, at vi giver dem, der er på efteruddannelse, ny viden fra vores forskning, men samtidig giver de os en viden tilbage fra arbejdslivet, som kan udfordre og lede os på nye spor.

Masterstuderende

På Det Teologiske Fakultet har vi en relativt stor gruppe præster, som kommer tilbage for at efteruddanne sig efter flere års arbejde. De fleste tager enkeltkurser under Åbent Universitet, men et stigende antal gennemfører en individuel, fleksibel masteruddannelse. Uddannelsen består af ét årsværk, typisk bestående af 3 kurser med dertilhørende opgaveskrivning, som de fleste tager fordelt på 2-3 år. Uddannelsen afsluttes med en masteropgave med mundtligt forsvar. De masterstuderende specialiserer sig ofte inden for Søren Kierkegaards forfatter-skab, Sjælesorg, Homiletik eller Islamisk Teologi.

Ud over den individuelle fordybelse er flere af dem, der har deltaget i fakultetets efteruddannelse, begyndt at skabe faglige netværk i hele landet, hvor de mødes og udveksler erfaringer om, hvordan de omsætter deres nye viden til praksis i deres kontekst. Flere af dem har fået nye stillinger med særligt fokus på efteruddannelse af kolleger. I forlængelse af deres masteropgaver har nogle af dem udgivet bøger og artikler, et par af dem har præsenteret papers på konferencer i ind- og udland, og endelig er der enkelte, som bruger masteruddannelsen som udgangspunkt for at udarbejde et ph.d.-projekt.

Kommende kurser

I tillæg til, at fakultetets almindelige kurser kan følges som Åbent Universitet i løbet af semesteret, når der er ledige pladser, tilbyder fakultetet også flere kompaktkurser, som typisk afvikles over to uger i august. Ét af dem, som blev afholdt i august 2018 bærer titlen: ”Sårbarhed, livskriser og modstandskraft: Mellem systematisk teologi og sjælesorg”. Kurset var arrangeret i samarbejde mellem lektor i sjælesorg, Christine Tind Johannessen-Henry, Folkekirkens Videns og Uddannelsescenter, sognepræst Mikkel Christoffersen og professor Niels Henrik Gregersen, Det Teologiske Fakultet. Kurset havde en meget stor søgning med 50 deltagere. Den ene halvdel var teologistuderende på kandidatuddannelsen, den anden halvdel, hvoraf ca. halvdelen var præster og øvrige erhvervsaktive, tog kurset som efteruddannelse og, for manges vedkommende, som led i en masteruddannelse.

Kombinationen mellem kandidatstuderende og præster giver ofte en interes-

sant dynamik i undervisningssituationen. I forbindelse med evaluering af et nyligt kursus om prædiken og liturgik kommenterede nogle af de kandidatstuderende, at i kursets sammensætning af klassiske teologiske forelæsninger på den ene side og diskussion af nyere empiriske undersøgelser på den anden side var det den empiriske del, som primært var øjenåbnende for dem, og denne gang ikke deres ellers meget teoretiske tilgang til teologien. Som reaktion på disse kommentarer svarede flere af præsterne i evalueringen, at de tværtimod satte stor pris på de historiske gennemgange af oldkirkelige liturgier samt systematisk teologiske refleksioner over prædikens umulige opgave – fordi de, som de selv beskrev det, er så dybt forankret i teologisk praksis til hverdag, at de sætter stor pris på den frugtbare forstyrrelse, som det teoretiske og historiske greb bidrager til.

I efteråret 2018 indgår følgende kurser i rækken af efteruddannelses tilbud: ”Gendigtninger af Jesus hos Kierkegaard, Dostojevskij og Nietzsche” ved lektor Iben Damgaard, Kammerets teologi (1500-1675) ved professor Mette Birke-dal Bruun, ”Religion and Development” ved lektor Karen Lauterbach m.fl., ”Prædikenens genrer: mellem tale og tekst, liturgi og politik, inkarnation og åbenbaring” ved lektorerne Anders Holm og Marlene Ringgaard Lorensen. I august 2019 udbydes endnu et kompaktkursus i samarbejde mellem Folkekirkens Uddannelses- og Videnscenter. Titlen for dette er: ”Meningen med livet ansigt til ansigt med døden: Teologi, eksistenstænkning og skønlitteratur” og foregår i samarbejde mellem professor Claudia Welz, Det Teologiske Fakultet, og rektor Hans

Vium Mikkelsen, FKUV, samt gæsteundervisere. Kurset afvikles over 10 dage á 3 lektioner i uge 33-34 i august 2019.

Konference: Blev ånden sat fri?

I tillæg til, at de teologiske kurser udbydes som Åbent Universitet, har fakultetet gennem de seneste år afholdt konferencer, som er et vindue til efter- og videreuddannelsesaktiviteterne, og som i praksis også kan fungere som efteruddannelse, om end de ikke er formelt meriterende. I 2017 afholdt vi Nordisk Homiletikkonference med deltagelse af 200 skandinaviske homiletikere, ph.d.-studerende og præster. Flere af dem, der har gennemført en masteruddannelse i homiletik, præsenterede ved denne lejlighed deres projekter eller afholdt workshops for kolleger i forlængelse af deres masteropgaver. Vi gentager samme koncept som sidste år, men med et nyt tema i anledning af 50-året for 1968. Titlen er: *Blev ånden sat fri? Kirken i dag og arven efter 1968*. Konferencen afholder vi i samarbejde med Københavns, Helsingør, Roskilde, Fyns og Lolland-Faster Stift.

Ungdomsoprøret for 50 år siden indvarslede en stemning af nybrud og forandring og satte en bevægelse i gang, der nåede ud i alle hjørner af samfundet. Spørgsmålet er, hvad 68-bevægelsen kom til at betyde for kirken? Teologisk spillede ungdomsoprøret sammen med en socialtisk drejning, der hentede inspiration fra den sydamerikanske befrielsesteologi og de politisk teologiske strømninger fra Tyskland. Samtidig så den feministiske teologi dagens lys, mens andre strammede op på modstanden mod at blande kristendom med de herskende ideologier. Hvad er der i dag tilbage af arven fra 68?

Og hvordan lever vi med de spor, der er efterladt os?

Konferencen vil både se tilbage og frem. De udfordringer, præster er stillet overfor i dag, spejler sig i ungdomsoprørets opgør med gamle traditioner og givne fællesskaber. Samtidig var det også begyndelsen på den nytænkning og mod til at eksperimentere, der i dag er med til at løfte kirken med ind i fremtiden. Men hvor blev den politiske prædiken af, og hvordan gik det den feministiske teologi? Er vi færdige med at overveje spørgsmål om ligestilling og køn, og hvad skal vi fejre her i 70-året for de første kvindelige præster? Endelig kan vi i den aktuelle debat om retten til at værne om sine religiøse traditioner se et frihedsbegreb, som truer med at løbe løbsk og måske har mistet sansen for frihed til at have sin identitet i andet end sig selv? Konferencen overordnede spørgsmål lyder, om ånden blev sat fri? Eller er der måske brug for et nyt opgør?

Programmet byder på en blanding af forelæsninger, paneldebat, musikalske og skønlitterære fortolkninger fra blandt andet professor Ulrich Duchrow, Heidelberg Universitet, professor Niels Henrik Gregersen, Det Teologiske Fakultet, Anne-Lise Marstrand Jørgensen, forfatter til *Sorgens Grundstof, Hvad man ikke ved, Hildegard af Bingen* mm., musikeren, Steffen Brandt (TV2), Sofija Petersen Videke, præst i Svenska Kyrkan, lektor Else Marie Wiberg, Aarhus Universitet. Hertil kommer paneldebat mellem professor Lisbet Christoffersen, RUC samt adjungeret professor på KU, Ole Grünbaum, forfatter, samfundsdebattør og ledende skikkelse i ungdomsoprøret og Kasper Støvring, ph.d., debattør og forfatter. Konferencen finder sted den 27.-28. september 2018 og vi håber på lige så mange veloplagte deltagere og interessante diskussioner som sidste år.

Kalender for Det Teologiske Fakultet

Særlige arrangementer og åbne møder ved Fakultetet annonceres under arrangementer på www.teol.ku.dk, i Universitetsavisen, Fakultetets studenterblad og så vidt muligt i Præsteforeningens Blad samt eventuelt i dagspressen.

Ved redaktionens afslutning er der planlagt følgende arrangementer på Fakultetet for efterårssemester 2018. Ændringer i programmet kan forekomme. Yderligere oplysninger om de enkelte arrangementer kan ses på www.teol.ku.dk. Alle arrangementerne er opgivet med præcise minuttal.

Kalender for **Teologisk Forening** se s. 49

Kalender for **Søren Kierkegaard selskabet** se s. 50

Fredag den 31. august 2018 kl. 12.30

”Den, der ikke har et sværd, skal sælge sin kappe og købe sig et” (Lukas 22,34). Teologiske refleksioner over krigens legitimitet i kirkens historie. Semesteråbningsforelæsning ved lektor, dr.theol. Carsten Selch Jensen

Sted: Kierkegaard Auditoriet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Det Teologiske Fakultet

Torsdag den 6. september 2018 kl. 13.15-17.00

Open research seminar: Phenomenology of Listening (no. 5): Psychoanalysis and Logotherapy

Sted: Kierkegaard auditoriet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Onsdag den 12. september 2018 kl. 14.00-16.00

“The Affirmations of Reason – on Karl Barth’s speculative theology”. Seminar ved gæsteforsker Sigurd Baark

Sted: Lok. 6B-1-62 Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Torsdag den 13. til fredag den 14. september 2018

Konference: The Eyes and Ears of Power – Surveillance, History and Privacy

Sted: Auditorium 4A-0-69, Njalsgade 76, 2300 København S.

Arr.: Centre for Privacy Studies

Torsdag den 27. til fredag den 28. september 2018

Konference: Blev ånden sat fri? Kirken i dag og arven efter 1968

Sted: Det Teologiske Fakultet, Søndre Campus, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Det Teologiske Fakultet i samarbejde med Københavns, Helsingør, Roskilde, Lolland-Falster og Fyns Stift

Fredag den 28. september 2018 kl. 13.15-15.00

The Bible and the Quran: Workshop

Sted: Lok. 8B-0-54, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 28. september 2018 kl. 13.00-15.00

Shakespeare's private life. Seminar med Professor Lena Cowen Orlin

Sted: Oplyses senere

Arr.: Centre for Privacy Studies

Fredag den 5. oktober 2018 kl. 13.15-17.00

Studienævnets temadag: Wie bitte? Tysk i teologien

Sted: Oplyses senere

Arr.: Studienævnet for Teologi

Mandag den 8. oktober kl. 14.15-16.00

NT-seminar: Fælles læsning og diskussion af "Penner/Lopez, De-Introducing the New Testament (1)

Sted: Lok. 8B-0-54, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Onsdag den 10. oktober 2018 kl. 14.15-16.00

Ordering Private Life: Oeconomia in Niels Hemmingsen (1513–1600). Lecture by PhD Fellow in Church History at Aarhus University, Mattias Skat Sommer

Sted: Oplyses senere

Arr.: Centre for Privacy Studies

Torsdag den 11. oktober til fredag den 12. oktober

Konference: Private Reading in Early Modern Devotion: Materiality, Space and Spirit

Sted: Oplyses senere

Arr.: Centre for Privacy Studies

Mandag den 22. oktober 2018 kl. 14.15-16.00

NT-seminar: Fælles læsning og diskussion af "Penner/Lopez, De-Introducing the New Testament (2)

Sted: Lok. 8B-0-54, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Torsdag den 25. oktober 2018 kl. 15.00-17.00

What's private in private economy? Challenge Seminar with Professor David Dreyer Lassen.

Sted: Oplyses senere

Arr.: Centre for Privacy Studies

Fredag den 26. oktober 2018 kl. 14.00

"Kejseren, kommandøren og kunstneren. Tradition og fornyelse i kirkens historie". Afskedsforelæsning ved professor, dr.theol. Lauge Nielsen

Sted: Kierkegaard Auditoriet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Det Teologiske Fakultet

Onsdag den 31. oktober 2018 kl. 13.15-17.00

Seminar om Løgstrup

Sted: Oplyses senere

Arr.: Afdeling for Systematisk Teologi

Mandag den 5. november 2018 kl. 14.15-16.00

NT-seminar

Sted: Lok. 8B-0-54, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Fredag den 9. november 2018 kl. 13.15-15.00

GT-seminar: "Verdens undergang" ved ph.d.-stipendiat Melissa Sayyad Bach

Sted: Lok. 8B-0-54, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Onsdag den 14. november 2018 kl. 14.00-16.00

Lecture on the Thirty Years War. Lecture by Professor of Church and Dogma History at Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Dr. theol. Dr. phil. Johannes Schilling

Sted: Oplyses senere

Arr.: Centre for Privacy Studies

Fredag den 23. november 2018 kl. 13.15-15.00

GT-seminar ved lektor, Dr. Jan Dietrich, ARTS, Aarhus Universitet

Sted: Lok. 8B-0-54, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Arr.: Afdeling for Bibelsk Eksegese

Tirsdag den 27. november 2018 kl. 15.00-17.00

"Hvad er teologi?" Seminar med professor Christine Axt-Piscalar

Sted: Oplyses senere

Arr.: Det Teologiske Fakultet

Fredag den 7. december 2018 kl. 14.00-16.00

From the Lutheran house to the domestic sphere: privacy, power and surveillance in Sweden, 1750-1850. Lecture by PhD and Research Director at ENIGMA – Museum of Post, Tele and Communication, Andreas Marklund

Sted: Oplyses senere

Arr.: Centre for Privacy Studies

Torsdag den 13. december 2018 kl. 15.00-17.00

What is private in Pharmaceutical-, Life Science- & Biotech Law? Challenge Seminar with professor Timo Minssen

Sted: Oplyses senere

Arr.: Centre for Privacy Studies

Teologisk Forening

Program for efterårssemesteret 2018

Tirsdag den 2. oktober 2018 kl. 19.30

**Køn, kærlighed og seksualitet i danske bibeloversættelser
– er der plads til forbedringer?**

Translatør; ph.d. i teologi Kjeld Renato Lings og lektor, ph.d. Gitte Buch-Hansen

Tirsdag den 9. oktober 2018 kl. 19.30

Digtoplæsning

Forfatter Søren Ulrik Thomsen

Tirsdag den 30. oktober 2018 kl. 19.30

**Jura og Teologi under samme tag. En samtale om gamle professionsstudier
i det moderne universitet**

Dekan, professor, dr.theol. Kirsten Busch Nielsen, Det Teologiske Fakultet, og dekan, professor, dr.jur. Jacob Graff Nielsen, Det Juridiske Fakultet

Tirsdag den 6. november 2018 kl. 19.30

Den tabte biografiske tradition. Om filosofihistoriens metoder og historie

Lektor i filosofi, dr.theol. et dr.phil. Leo Catana

Tirsdag den 20. november 2018 kl. 19.30

Jørgen K. Bukdahl og de hermeneutiske landvindinger

Professor lic.phil. Nils Gunder Hansen, Syddansk Universitet

Fredag den 14. december 2018

Teologisk Forenings Julefest

Foredragene finder sted på Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16,
Markedspladsen

Entré kr. 25 per enkeltforedrag. Medlemskab kr. 50 per semester for studenter og pensionister, kr. 75 for øvrige

Søren Kierkegaard Selskabet

Program for efterårssemesteret 2018/2019

Torsdag, den 27. september 2018, kl. 19.30

Frygt og bæven – læst af en tegner

Foredrag v. Ole Sparring, billedkunstner

Torsdag, den 25. oktober 2018, kl. 19.30

Det brudte og det opbyggelige

Foredrag v. Laila Bomose, cand.teol., phd. studerende

Torsdag, den 29. november 2018, kl. 19.30

Velsignelser

Foredrag v. forfatter Caroline Albertine Minor

Torsdag, den 31. januar 2019, kl. 19.30

Subjektivitetens æstetiske figurer

Foredrag v. forfatter og oversætter Hermann Schmid

*Alle foredrag finder sted på Københavns Universitet, Søndre Campus,
Karen Blixens Plads 16 eller Njalsgade 76, auditorie 9A-0-01*

Tirsdag med Grundtvig – en grundintroduktion til Grundtvig

Hvad er det med den der 'frihed', som Grundtvig var så optaget af? Hvilken rolle spiller 'frihed' i hans tanker om demokrati, uddannelse, tro og folkelighed, og findes der en særlig dansk måde at være frisindet på, som vi har arvet fra Grundtvig? Og kan Grundtvig overhovedet læses – eller skal han helst synges?

Grundtvigs betydning for dansk historie, mentalitet og samfundstænkning kan næppe overvurderes, og samtidig er forfatterskabet nærmest umuligt at skaffe sig overblik over. Grundtvig-Akademiet indbyder derfor alle interesserede til en grundintroduktion til Grundtvig.

Foredraget gentages en gang om måneden i efteråret 2018, så det er muligt, at vælge en dag, der passer. Foredragsholder: Ingrid Ank, leder af Grundtvig-Akademiet

Tid: Kl. 14-16: 11. september, 9. oktober, 6. november, 4. december 2018

Sted: Vartov, Farvergade 27, 1463 København K

Fri entré, men tilmelding nødvendig via www.grundtvig.dk

Onsdag med Kierkegaard

Åbent foredrag: Hvad kan Kierkegaard lære os i dag om det at være menneske?

Søren Kierkegaard Forskningscenteret inviterer alle interesserede til et introducerende, åbent foredrag om Kierkegaards tekster og tanker om de eksistentielle grundvilkår: Om kærlighed, tro, glæde, angst, bekymring og det at fange sig selv i idealforestillinger.

Vi skal ikke alene se på, *hvad* Kierkegaard siger om de store eksistentielle spørgsmål, men også på, *hvordan* han siger det med den mangfoldighed af literære figurer, fortællinger og forfatterstemmer, som kendetegner forfatterskabet.

Efter foredraget er der mulighed for at stille spørgsmål om Kierkegaards forfatterskab.

Foredragsholder: Iben Damgaard

Alle Onsdage med Kierkegaard er kl. 13:15-15:00 på Det Teologiske Fakultet, Karen Blixens Plads 16, 2300 København S.

Du kan komme til Onsdag med Kierkegaard disse dage i efteråret 2018: 5. september, 3. oktober, 7. november, 5. december.

Tilmelding for gymnasieklasser og andre grupper:

Hvis du vil tilmelde mere end 5 personer (fx en gymnasieklasse), skal vi bede dig sende en mail til Bjarne Still Laurberg, sek@sk.ku.dk. Klassens tilmelding skal bekræftes på mail, før den er gældende.

Seneste titler i serien Publikationer fra Det Teologiske Fakultet

Den komplette liste kan ses på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer>

71 Carsten Selch Jensen, *Med ord og ikke med slag. Teologi og historieskrivning i Henrik af Letlands krønike (ca. 1227)*. Doktordisputats 2017. 476 sider.

72 Cathrine Bjørnholt Michaelsen, *Remains of a Self. Solitudes and Responsibilities*. Ph.d.-afhandling 2017. 300 sider.

73 Mette Birkedal Bruun, *The Unfamiliar Familiar. Armand-Jean de Rancé (1626-1700) between Withdrawal and Engagement*. Doktordisputats 2017. 826 sider.

74 Leo Catana, *Late Ancient Platonism in Eighteenth-Century German Thought*. Doktordisputats 2017. 230 sider.

75 Christina Solmunde Michelsen, *John the Baptist's Public Ministry in Luke 3:1-20: Is Luke a Writing Reader of Matthew?* Ph.d.-afhandling 2017. 225 sider.

76 Mikkel Gabriel Christoffersen, *Living with Risk and Danger: Studies in Interdisciplinary Systematic Theology*. Ph.d.-afhandling 2017. 278 sider.

77 Rasmus H. C. Dreyer, *Hans Tausen mellem Luther og Zwingli. Studier i Hans Tausens teologi og den tidlige danske reformation*. Ph.d.-afhandling 2017. 294 sider

78 Hannah Elliott, *Anticipating Plots : (Re)Making property, futures and town at the gateway to Kenya's 'new frontier'*. Ph.d.-afhandling. 2018. 256 sider

79 Karen Marie Leth-Nissen, *Churching Alone: A Study of the Danish Folk Church at Organizational, Individual and Societal Levels*, Ph.d.-afhandling 2018. 325 sider

80 Martin Ravn, *"UBI VERBUM, IBI TRINITAS": En systematisk-teologisk studie i Martin Luthers treenighedstænkning*, Ph.d.-afhandling 2018. 191 sider

81 Kasper Siegismund, *Studies in the Hebrew Verbal System: Hebrew as a System of Relative Tense and the Origins and Development of the Classical Consecutive Forms*, Ph.D.-afhandling 2018. 413 sider

Bøger, der ikke er udsolgt, kan købes hos Academic Books, Søndre Campus.

Adskillige af bindene er desuden tilgængelige som e-bøger og kan hentes gratis på <http://teol.ku.dk/Forskning/publikationer>.

DET TEOLOGISKE FAKULTET
KØBENHAVNS UNIVERSITET
KAREN BLIXENS PLADS 16
DK - 2300 KØBENHAVN S

WWW.TEOL.KU.DK

ISSN 0905-4200